

STUDIJA JAVNIH POLITIKA - UNAPREĐENJE POLOŽAJA MLADIH U FBIH

Sarajevo, 2020.

Edicija Ljudska prava Sarajevskog otvorenog centra
Broj publikacije: 75

Naslov: Studija javnih politika - Unapređenje položaja mladih u FBiH

Autor: Feđa Mehmedović

Recenzija: Miroslav Živanović

Lektura i korektura: Srđan Arkoš

Prelom i dizajn: Nađa Čengić

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar

Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz obavezno prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba.

Publikacija je rezultat rada mladih koji su u periodu 2019. i 2020. godine doprinijeli na formulisanoj preporuci koje sadrži ovaj dokument.

Oni su:

Ajdin Arnautović, Ajdin Karić, Amar Ćatović, Amel Aladžuz, Amer Džekman, Asjah Galijatović, Armin Serdarević, Azra Mehmedović, Dina Bajrektarević, Mirsel Smajić, Mirza Arifović, Omer Muminović, Tarik Bešlagić.

Publikacija je rezultat partnerstva između Sarajevskog otvorenog centra i Fondacije Mediacentar sa fondacijom Schüler Helfen Leben iz Berlina.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.66-053.6(497.6)

MEHMEDOVIĆ, Feđa

Studija javnih politika : unapređenje položaja mladih u FBiH / Feđa Mehmedović. - Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar, 2020. - 77 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Edicija Ljudska prava Sarajevskog otvorenog centra ; 75)

Bibliografija: str. 72-73.

ISBN 978-9958-536-68-7

COBISS.BH-ID 41414918

 **SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**

**SCHÜLER
HELFE
LEBEN**

Feda Mehmedović

Studija javnih politika - Unapređenje položaja mladih u FBiH

Sarajevo, 2020

SADRŽAJ

Sažetak	1
Pismo mladih donosiocima odluka	3
Uvod - odlazak mladih i demografski podaci	5
O Sarajevskom otvorenom centru	9
Pripremne konsultacije i izrada programa radionica	11
Participativni pristup u identifikaciji ključnih faktora odlaska i ostanka mladih u BiH	12
Ključni faktori odlaska mladih iz BiH u perspektivi mladih aktivista	13
Obrazovanje	15
Zdravlje	20
Mediji	22
Ekonomske prilike	23
Strateški okvir za unapređenje položaja mladih u perspektivi mladih aktivista	24
Obrazovanje	25
Uvodne informacije	25
Ciljevi i očekivani rezultati	26
Socijalni status i ekonomske prilike	29
Uvodne informacije	31
Ciljevi i očekivani rezultati	31
Zdravlje i pristup zdravstvenim uslugama	33
Uvodne informacije	34
Ciljevi i očekivani rezultati	34
Učešće mladih	35
Uvodne informacije	37
Ciljevi i očekivani rezultati	37
Prijedlog mjera za unapređenje položaja mladih u FBiH	38
Obrazovanje	39
Socijalni status i ekonomske prilike	54
Zdravlje i pristup zdravstvenim uslugama	58
Učešće mladih	67
Zaključak	68
Literatura	72
 Prilozi	
Prilog 1: plan rada prve interaktivne radionice sa mladima	74
Prilog 2: plan rada druge interaktivne radionice sa mladima	75
Prilog 3: plan rada treće interaktivne radionice sa mladima	76
 Reference	77

SAŽETAK

Odlazak mladih i gubitak intelektualnog i razvojnog kapitala koji mladi predstavljaju ozbiljan je problem koji može ostaviti trajne posljedice na razvoj i budućnost naše zemlje. Konfliktarna politička retorika, nedostatak socijalne sigurnosti, nekvalitetno obrazovanje, nekvalitetan sistem zdravstvene zaštite i nedostatak ekonomskih prilika za mlade obeshrabruju mlade da svoju budućnost planiraju u okvirima granica Bosne i Hercegovine. Sporost i tromost institucija da se posvete rješavanju pitanja mladih, ali i općih uslova u kojima žive i rade njihovi roditelji, demonstriraju i proizvode svojevrsan pesimizam o skorim pozitivnim promjenama koje bi potakle ostanak mladih.

Odlazak mladih kao izuzetno značajan društveni fenomen koji je direktna posljedica društvenih nejednakosti, stigmi, diskriminacije, ekonomskih i političkih prilika, opredijelio je Sarajevski otvoreni centar, kao jednu od vodećih nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini, da ponudi radnu platformu mladim aktivistima iz BiH za otvaranje dijaloga o ključnim problemima koji čine kontekst u kojem dolazi do masovnog iseljavanja mladih iz BiH, ali i artikulaciju općih preporuka i mjera kojima je, prema mišljenju mladih aktivista, moguće pružiti svrsishodnu podršku naporima da se postojeća situacija prevaziđe i identificirani problemi otklone. Kao rezultat, nastaje dokument koji nudi uvid u percepciju mladih aktivista u odnosu na problem odlaska mladih, kao i njihova promišljanja u pogledu preporuka vlastima za postupanje i preciznih mjera koje mogu doprinijeti unapređenju položaja mladih.

Izrada dokumenta započeta je 2019. godine i nastavljena 2020., kada se Bosna i Hercegovina suočila sa posljedicama pandemije koronavirusa COVID-19. Upravo je pandemija naglasila potrebu za ulaganjem u unapređenja položaja mladih jer je ova populacija od iznimnog značaja za ekonomski i socijalni oporavak naše zemlje. Također, pandemija je negativno utjecala na ekonomske prilike u zemlji, a mladi koji su tokom 2020. godine bili u procesu traženja posla, mladi koji su planirali porodicu, mladi koji su započeli samostalne biznise ili ih planirali, u ovoj su se godini suočili sa brojnim negativnim faktorima koji su nepovoljno utjecali na njih i prilike da vode život sukladan vremenu u kojem žive. Istraživanja provedena u našoj zemlji pokazuju da su gubitak posla ili smanjena primanja tokom pandemije značajno zastupljen problem koji je uticao na mlade u našoj zemlji.¹

Policy studija - Unapređenje položaja mladih u Federaciji Bosne i Hercegovine dokument je koji predstavlja strateški okvir razvoja, sa konkretnim preporukama koje su predložili mladi iz Sarajeva, Tuzle, Zenice i drugih gradova u FBiH. Proces identifikacije razvojnih prioriteta i izrade prijedloga mjera koje su integrirane u dokument trajao je godinu dana. Participativni proces razvoja dokumenta omogućio je da različite kategorije mladih, konsultirajući stručnu literaturu, istraživanja, politike i strateške dokumente, daju vlastiti doprinos u razvoju strateškog okvira za unapređenje položaja i prilika za mlade. Proces je koordinirao i finansijski podržao Sarajevski otvoreni centar.

Podijeljen na četiri razvojne oblasti: obrazovanje, ekonomske prilike, zdravlje i učešće mladih, dokument nudi uvid u trenutne okolnosti tj. faktore koji doprinose odlasku mladih, kao i specifične mjere koje adresiraju potrebe mladih i doprinose rješavanju najvažnijih problema koji utječu na motivaciju mladih da napuste Bosnu i Hercegovinu odnosno da u njoj ostanu.

Dokument je namijenjen mladim aktivistima kao zagovarački resurs, ali i donosiocima odluka kao otvoren prozor u stavove mladih o ključnim pitanjima koja treba rješavati kako bi se položaj mladih unaprijedio i kako bi se stvorile nove prilike za ovu generaciju i one koje dolaze.

PISMO MLADIH DONOSIOCIMA ODLUKA

Dragi političari,

Bosna i Hercegovina je naša zemlja, zemlja u kojoj smo rođeni i zemlja koju volimo. Ipak, u poslijeratnoj tranziciji kroz koju prolazi naše društvo, ostavljeni smo na marginama prioriteta kojima se rukovodi većina političkih partija i njihovih politika.

Nepostojanje strategije o mladima u FBiH, neusvajanje Strategije zapošljavanja mladih FBiH, izostanak mladih iz diskusija koje se tiču njih i njihove sadašnjosti i budućnosti, nekvalitetno i ispolitizirano obrazovanje, zdravstvene usluge koje nisu usklađene sa našim potrebama, ekonomska situacija, nacionalizam i političko nasilje, samo su neki od problema koje posmatramo i na koje nemamo utjecaj, a tiču nas se. Medijski prostor često je prostor u kojem mržnja pronalazi sagovornike, predrasude pronalaze saveznike a mladi pronalaze govornike koji porukama koje šalju doprinose općoj neizvjesnosti. Stoga je sasvim opravdano da smo zabrinuti, a ponekada i uplašeni!

Znamo da među vama postoje oni koji pitanja mladih stavljaju u vrh prioriteta, no mi mladi smo različiti i treba nas posmatrati kao raznovrsnu populacijsku skupinu sačinjenu od pojedinaca čije se potrebe razlikuju, a tako i očekivanja od društva u kojem živimo. Kao homogenoj grupi, zajedničko nam je da smo mladi, no mi smo različiti i naše razlike naglašavaju naše različite potrebe. Ovo naglašavamo zbog jednog važnog razloga a to je isticanje potrebe da nas upoznate, da sa nama razgovarate i kroz otvoren dijalog spoznate šta vaša djeca žele, očekuju i trebaju. Mi trebamo odgovorne odrasle političare koji u učešću mladih vide prilike i mogućnosti, koji slušaju i razumiju mlade. Mi trebamo politike koje kreiraju mladi.

Posljednjih godina kontinuirano naglašavate problem odlaska mladih, neki od vas provode kampanje kojima će se potaći osjećaj patriotizma, ljubavi prema zemlji, i na taj način potaći nas da ostanemo. No stvari nisu jednostavne, jer sa druge strane patriotizma i ljubavi prema domovini podrugljivo se smiju naša egzistencija, naše potrebe, naši strahovi i brige, naša potreba da živimo život dostojanstven čovjeka u 21. vijeku.

U cjelokupnom političkom haosu koji svakodnevno gledamo, zabrinuti smo kada slušamo o mjerama koje želite poduzeti kako biste spriječili odlazak mladih. Jedna kampanja i nekoliko poruka da ostanemo nisu dovoljne. Stalna isticanja zabrinutosti odlaskom mladih nisu dovoljna. Nismo zabrinuti zato što sumnjamo da imate potencijal da stvorite uslove zbog kojih bismo ostali, zabrinuti smo što o tim uslovima i mjerama koje razmatrate ili ćete tek razmatrati ne konsultirate one koji su potencijalno vaši najvažniji saveznici, one saveznike koji vam najbolje mogu reći šta da uradite da nam omogućite sve ono što nam treba. Ti saveznici su tu i imaju sve ono što je potrebno da vam pomognu u stvaranju novih mogućnosti i prilika. Ti saveznici smo mi.

Stoga vam se obraćamo, udruženi oko principa stvaranja mogućnosti za nas i naše vršnjake. Umjesto da vas kritikujemo, mi vam se nudimo, nesebično i sa najiskrenijim namjerama. Umjesto da čekamo, mi smo aktivni i otvoreni za dijalog, saradnju i zajednički doprinos stvaranju mogućnosti i prilika. Prilika za ostanak i opstanak ove naše divne zemlje.

Mi nemamo drugu zemlju, ali nas izostanak mogućnosti u vlastitoj zemlji tjera da donosimo odluke koje su u našem najboljem interesu, ali svjesni smo da su te odluke i naš odlazak najveći rizik za našu zemlju. Stoga, umjesto odlaska, odlučili da stvaramo prilike za saradnju i izgradnju društva koje nas cijeni, društva koje nas uvažava i društva koje nas razumije.

Ne tražimo puno, tražimo samo ono što je naša elementarna potreba i pravo. Dostojanstven, siguran i kvalitetan život. I ne smijemo izostaviti naše vršnjake koji su višestruko diskriminirani, a zbog kojih također pišemo ovo pismo. Euripid je rekao: Čovjek je onakav kakvo je društvo u kome se kreće. Mi želimo graditi bolje društvo i, po reciprocitetu, želimo biti poput društva u kojem se krećemo, društva u kojem živimo, društva koje gradimo. Danas, više nego ikada, suočeni sa novim izazovima koji su posljedica pandemije sa kojom se naša zemlja i čitav svijet suočavaju, sigurni smo da je našem društvu kapacitet mladih potreban i iznimno značajan.

Za vas smo pripremili ovaj dokument da nas upoznate kroz našu posvećenost održivom ostanku, i prepoznate potencijal koji imamo i koji vam je dostupan.

S poštovanjem,

Mladi FBiH

UVOD - ODLAZAK MLADIH I DEMOGRAFSKI PODACI

Odlazak mladih predstavlja važan društveni fenomen koji zbog procenta mladih koji se odlučuju da napuste Bosnu i Hercegovinu ujedno predstavlja i prioritetan društveni problem. Mladi predstavljaju razvojni resurs svake zemlje, a njihov nekontrolirani odlazak važan je faktor koji može imati ozbiljne implikacije na socijalnu, ekonomsku i demografsku sliku naše zemlje u narednih 30 do 50 godina.

Bosnu i Hercegovinu je od 2013. do 2019. godine napustilo 530.000 stanovnika², a dodatni problem predstavlja činjenica da se posljednjih godina smanjuje broj rođenih, a povećava broj umrlih³. U izvještaju Agencije za statistiku BiH autori navode da je „u Bosni i Hercegovini tokom 2017. godine registrovano [je] 29.158 živorođene djece što u odnosu na 2016. godinu pokazuje pad broja živorođenih za 0,40 %, a umrlo je 36.336 lica, što u odnosu na 2016. godinu pokazuje rast broja umrlih za 2,27 %“.

Prema podacima Ujedinjenih naroda, Bosna i Hercegovina je posljednjih 9 godina izgubila gotovo 10 % populacije, dok su prognoze za narednih 30 godina još nepovoljnije i predviđaju gubitak od 20 % ukupne populacije. Ne samo da je broj rođenih manji od broja umrlih već dodatni problem predstavlja odlazak koji je svake godine intenzivniji. Poražavajući je podatak da 49,2 % mladih želi napustiti zemlju (Žiga et al., 2015).

Građani Bosne i Hercegovine, lokalne i entitetske vlasti, lokalne i međunarodne institucije koje djeluju na prostoru BiH svjesni su problema odlaska mladih i posljednjih godina intenzivirani su medijski i drugi istupi koji problematiziraju pitanje odlaska mladih, ali i odraslih iz BiH. Ne samo da se za odlazak odlučuju pojedinci, čitave porodice se odlučuju da potraže bolje životne uslove i prilike u drugim zemljama. Odlazak je postao svojevrsan trend, a trendovi predstavljaju najkompleksniji vid

društvenog fenomena koji se želi tretirati. Trend predstavlja normativ u stavovima i ponašanju, pa je u tom kontekstu potreban daleko složeniji pristup u smanjenju broja onih koji se odlučuju za odlazak, što ne može biti postignuto izoliranim kampanjama i medijskim sadržajima koji, zapravo, ne tretiraju prave uzroke odnosno esencijalne razloge gubitka nade da u BiH može biti bolje i da u BiH ljudi mogu živjeti život dostojan čovjeka.

Loša ekonomska situacija i nemogućnost zaposlenja među glavnim su razlozima koji se u medijskom prostoru navode kao ključni za odlazak mladih. Ipak, BiH napuštaju i mladi koji imaju odlične ekonomske uslove i dobro plaćene poslove, pa se postavlja pitanje u kojoj mjeri društvene nejednakosti, sistemska diskriminacija, nepotizam, korupcija, nacionalistička retorika, institucionalna homofobija, nekvalitetno obrazovanje i slični društveni problemi imaju svoj udio u ukupnoj slici migracija. Zapravo, uticaj pomenutih faktora je velik i to je potvrđeno radionicama u kojima su učestvovali mladi, ali i kroz različite konsultacije koje se provode u okviru različitih projekata koje nevladine organizacije provode u Bosni i Hercegovini.

Razlozi zbog kojih se mladi odlučuju za migracije u značajnoj mjeri su povezani sa socijalnom, ekonomskom i političkom klimom u zemlji. Nestabilnosti u sve tri pomenute dimenzije, u značajnoj mjeri uslovljene politikama isključivosti, umanjuju osjećaj nade

da mladi u Bosni i Hercegovini mogu pronaći sreću i blagostanje – nezaobilazan činilac njihova ostanka. Sa druge strane, mladi nisu homogena populacija i bolje razumijevanje specifičnih potreba mladih u velikoj mjeri može uticati na razumijevanje kompleksnosti razloga kojima se rukovode prilikom donošenja odluke da ostanu ili napuste zemlju. Upravo je zato važno slušati mlade i ponuditi im prostor da iznesu vlastite stavove i mišljenja u vezi odlaska i ostanka u zemlji.

Istraživanja u našoj zemlji pokazuju da nekvalitetno obrazovanje⁴, socijalna isključenost, kvaliteta života⁵, bolje prilike za pronalazak posla⁶, nepotizam⁷, osjećaj nesigurnosti, politička klima⁸, ekonomski položaj⁹, nedovoljna participacija mladih u donošenju odluka, nedostatak povjerenja u institucije i nedostatak nade predstavljaju najčešće razloge koje mladi navode kao ključne za svoj odlazak.

No, provedene studije ne obuhvataju subpopulacijske skupine mladih pa nedostaju podaci o razlozima odlaska mladih koji pripadaju LGBTQI populaciji (lesbian, gay, bisexual, transgender, questioning/queer, intersex) – mladi koji prakticiraju stavove suprotne stereotipnim uvjerenjima o rodnim i drugim društvenim ulogama. S tim u vezi, radionice koje je organizirao Sarajevski otvoreni centar omogućile su dijalog i diskusije na osnovu kojih su definirani ključni razlozi odlaska mladih koji pripadaju generalnoj populaciji mladih i LGBTQI populaciji mladih.

Iako se u mnogim sferama života mladi suočavaju sa istim ili sličnim nejednakostima, rigidno obrazovanje, stigmatizacija i diskriminacija, nasilje, nejednakost u ostvarivanju osnovnih prava ali i izostanak prava koja su relevantna za mlade iz LGBTQI populacije, dodatni su razlozi koji usložnjavaju ionako kompleksnu situaciju u kojoj žive i odrastaju mladi iz ove populacije. Ono što je jednoj populaciji dostupno kao privilegija (pravo

na bračni život, tradicionalni format porodice, usvajanje djece, dostojanstvo), izostaje u kontekstu LGBTQI populacije, pa mnogi odlučuju da nastave život u uređenim zemljama u kojima mogu ostvariti pomenuta prava.

Vrijedi pomenuti da je Povorka ponosa „Ima izać“ veoma važna u kontekstu ostanka mladih LGBTQI osoba u Bosni i Hercegovini. Samo godinu prije, dok je pomenuta povorka bila koncept ili ideja, mlade LGBTQI osobe su živjele u uvjerenju da je takav društveni pomak nemoguć i da ne postoje ni politička ni socijalna volja da se takav vid javnog prosvjeda i okupljanja realizuje. Ipak, nekoliko mjeseci nakon povorke, što je potvrđeno i tokom diskusije sa mladima na radionici, njihova percepcija društva u kojem žive je značajno promijenjena i probuđena je nada da su promjene moguće u skorijem vremenu, a to je značajno i može biti korišteno u kontekstu prevencije odlaska mladih.

Positivan odjek održane povorke proširio se svim gradovima u Bosni i Hercegovini, no bilo bi korisno organizirati aktivnosti u drugim gradovima i lokalnim zajednicama, a putem kojih bi se pozitivna energija povorke iskoristila za „vraćanje nade“ u okviru motivacijskih faktora za ostanak.

○ Sarajevskom otvorenom centru

Sarajevski otvoreni centar je nezavisna, feministička organizacija civilnog društva koja teži osnažiti lezbejke, gejeve, biseksualne, transrodne/transseksualne i interpolne (LGBTI) osobe i žene jačanjem zajednice i građenjem aktivističkog pokreta. SOC također javno promoviše ljudska prava LGBTI osoba i žena, te na državnom, evropskom i međunarodnom nivou zagovara unapređivanje zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini. Kroz rad na pitanjima evropskih integracija, SOC unapređuje ostvarivanje ljudskih prava i podstiče daljnji razvoj civilnog društva.

Iako u primarnom fokusu zagovara i promovira prava, Sarajevski otvoreni centar aktivno radi na unapređenju položaja mladih, njihovoj afirmaciji da aktivno doprinose razvoju civilnog društva, eliminaciji nejednakosti i razvoju inkluzivnog društva koje poštuje i slavi različitosti.

Društvene nejednakosti, stigma i diskriminacija, ekonomske i političke prilike u našoj zemlji u korelaciji su sa ljudskim pravima. Posljednjih godina uočen je zabrinjavajući broj mladih i odraslih koji napuštaju zemlju zbog izgubljenog povjerenja u institucije koje prepoznaju problem odlaska, ali se tom problemu ne suprotstavljaju na adekvatan način. Odlazak mladih predstavlja uvod u potencijalnu demografsku katastrofu koja se može desiti ukoliko se ovom pitanju ne posveti adekvatna pažnja. Upravo je to razlog zašto je Sarajevski otvoreni centar odlučio usmjeriti vlastite kapacitete u pružanju podrške institucijama u tretiranju faktora koji su ključan motivator mladima da nastave život van granica Bosne i Hercegovine.

Sarajevski otvoreni centar je kontinuiranim radom ostvario značajne rezultate i u svom

radu sa LGBTI zajednicom, ali i na unapređenju zakonodavnog, institucionalnog i okvira politika za zaštitu ljudskih prava žena i LGBTI osoba. SOC se pozicionirao kao organizacija bliska zajednici, ali i institucijama, djelujući kao most između civilnog društva i donositelja odluka, ali i kao snažan zagovaratelj i lobist za uvođenje neophodnih promjena. Pomenuti kapaciteti i postojeća saradnja sa lokalnim institucijama tokom ove ali i narednih godina bit će iskorišteni za podršku lokalnim zajednicama, entitetima, kantonima ali i najvišem nivou vlasti da se problem odlaska mladih preseli iz samo-medijskog u institucionalni prostor i da umjesto naglašavanja ovog problema, institucije u Bosni i Hercegovini i mediji proaktivno i u saradnji sa civilnim društvom pokrenu konkretne mjere na eliminaciji ključnih faktora koji doprinose gubitku nade građana u postojanje mogućnosti da žive kvalitetne i dostojanstvene živote u okvirima BiH.

Vizija Sarajevskog otvorenog centra predviđa eliminaciju nejednakosti koje su u bosanskohercegovačkom društvu prepoznate kao važan ko-faktor odlaska mladih.

Vizija Sarajevskog otvorenog centra je: Bosna i Hercegovina je društvo zasnovano na jednakim pravima i mogućnostima za sve; Bosna i Hercegovina je država koju su izgradile/izgradili aktivne/aktivni i angažirane/angažirani građanke i građani i odgovorna vlast.

Stepen demokratije i razvoja (ekonomski, društveni, kulturni itd.) jedne države zavisi od ravnopravnosti i uključenosti svih njenih građana, bez obzira na njihov identitet. Da bi se osnažila inkluzivna demokratija u Bosni i Hercegovini, moraju se provesti dva različita procesa. S jedne strane, država mora osigurati primjeren nivo poštovanja i zaštite ljudskih prava svojih građana unapređenjem zakonodavnog i institucionalnog okvira, te okvira politika. S druge strane, građani BiH, naročito oni koji pripadaju marginaliziranim grupama, moraju aktivno učestvovati u demokratskim procesima i zatražiti svoja prava tako što će uticati na svoje sugrađane, organe vlasti i donosioce odluka i pozivati ih na odgovornost za njihova djela.

S tim u vezi, Sarajevski otvoreni centar je u novembru i decembru 2019. godine okupio mlade aktiviste iz Bosne i Hercegovine i uključio ih u seriju povezanih aktivnosti tokom kojih su radili na analizi prilika i mogućnosti koje mladi imaju u ovoj zemlji, ali i identifikaciji ključnih faktora koje identificiraju kao elementarne motivatore za odlazak. Ista grupa mladih ljudi je učestvovala u definiranju ključnih prioriteta za smanjenje uticaja faktora koji doprinose odlasku mladih i izradi akcionog plana koji jasno predviđa korake i mjere koje, po njihovom mišljenju, mogu generirati promjene koje će ohrabriti mlade da ostanu u BiH i nastave graditi društvo jednakih, društvo koje mladima nudi jednake prilike i mogućnosti da žive kvalitetne živote koji se temelje na poštivanju ljudskih prava.

Pripremne konsultacije i izrada programa radionica

Sarajevski otvoreni centar realizira projekt sa partnerima iz SHL-a Berlin (Schüler Helfen Leben) i aktivnosti projekta su usmjerene na unapređenje položaja mladih LGBTI osoba i njihov masovni odlazak i široko uvriježeno osjećanje da mlade LGBTI osobe ne vide svoju budućnost u Bosni i Hercegovini. U sklopu projekta, SOC provodi kampanje kojima informira mlade LGBTI osobe o temama relevantnim za njihov ostanak, ali nude i informacije relevantne za mlade koji planiraju potražiti bolje prilike van granica BiH. S tim u vezi, Sarajevski otvoreni centar provodi edukativne aktivnosti o migracijama, traženju azila, pravima koje mladi imaju, a sve to postižu kombiniranim pristupom koji pored edukacija obuhvata i medijske i online kampanje. Dio aktivnosti se odnosi na priče mladih koji su napustili Bosnu i Hercegovinu, a kroz studije slučaja učesnicima se nude dvije perspektive odlaska, pozitivne i negativne. Na taj način učesnicima se nudi prostor za razvoj kritičkog mišljenja i poštuje pravo odluka zasnovanih na informiranosti, na čemu SOC insistira u svom radu.

Svjestan potencijalnih posljedica masovnog odlaska mladih, Sarajevski otvoreni centar iskoristio je vlastite kapacitete da omogući mladima priliku za otvoren i konstruktivan dijalog o ključnim faktorima koji prema njihovom mišljenju motiviraju njih i njihove vršnjake da sreću i prilike potraže van granica Bosne i Hercegovine. U proces konsultacija uključeni su mladi iz različitih populacijskih skupina mladih, a među njima podjednako su zastupljeni mladi koji žele i mladi koji ne žele napustiti BiH. Na taj način, mladi su govorili o specifičnostima odrastanja, školovanja i zapošljavanja, kako u kontekstu pripadnosti generalnoj populaciji tako i u kontekstu marginaliziranih skupina sa kojima se pojedini učesnici identificiraju. Mladi koji žele napustiti BiH govorili su o ličnim potrebama i emocijama koje su ključni driveri odluke da napuste BiH, a drugu perspektivu su ponudili mladi koji žele ostati u BiH. Obje perspektive su omogućile jasan uvid u paradigmu donošenja odluke da mlada osoba donese odluku da oстане ili napusti BiH. Ovaj dokument govori o različitim perspektivama, različitim potrebama i percepcijama izazova i problema sa kojima se suočava populacija mladih u BiH.

Participativni pristup u identifikaciji ključnih faktora odlaska i ostanaka mladih u Bosni i Hercegovini

Tokom novembra i decembra 2019. godine, Sarajevski otvoreni centar organizirao je tri participativne radionice kojima je prisustvovalo 14 mladih aktivista iz Sarajeva i Tuzle. Radionice su organizirane u cilju uključivanja mladih u diskusije o ključnim motivatorima odlaska mladih i identifikacije ključnih intervencija koje, prema mišljenjima mladih, mogu biti motivator za njihov ostanak. Zabrinjava činjenica da 95 % mladih koji su učestvovali u ovim radionicama žele napustiti Bosnu i Hercegovinu, no to je ujedno i važan podatak s obzirom da je radionica propitivala razloge odlaska, pa su mladi govorili o vlastitim motivima, kao i o motivima svojih vršnjaka. Budući da su učesnici radionica mladi iz različitih populacijskih skupina, iz nekoliko gradova Federacije Bosne i Hercegovine, prikupljene su informacije o stavovima i razlozima odlaska iz populacija koje nisu obuhvaćene istraživanjima koja su prethodno provedena u BiH, a koja su uglavnom propitivala stavove opće populacije mladih.

Sve tri radionice su iskorištene za validaciju nalaza drugih istraživanja i radionice su potvrdile da su ekonomska situacija, nekvalitetno obrazovanje, nepoštivanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, nacionalizam i politička nestabilnost u vrhu prioriteta koje treba tretirati kako bi se mladima probudila nada, a čiji izostanak navode kao ključan razlog u donošenju odluke da život nastave u nekoj drugoj zemlji.

Ovim programom nije se željelo spriječiti da neko napusti BiH, već ponuditi mladima prostor da kroz diskusiju i dinamičnu komunikaciju sa vršnjacima daju doprinos u definiranju prioriteta koji će biti predstavljeni donosiocima odluka, a koji su odgovorni ili mogu biti važan sudionik u transformaciji društva na način da se eliminiraju ključni faktori odlaska i tako stvore nove prilike za mlade i motivira njihov ostanak. Stvaranje prilika je ključna poruka radionica u kojima su učestvovali mladi i FBiH.

Ključni faktori odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine u perspektivi mladih aktivista

U nastavku izvještaja sumiramo i narativno opisujemo zaključke mladih te pravimo pregled ključnih preporuka koje je potrebno uputiti predstavnicima relevantnih institucija.

Ponuđene preporuke mogu biti prezentirane ili se njihova integracija može zagovarati u okviru redovnih aktivnosti Sarajevskog otvorenog centra ili ciljano, u odnosu na druge okolnosti i zagovaračke prilike. U navedenim preporukama nisu izdvojene pojedine politike i strategije mladih jer je to pitanje već aktualizirano, no preporuka je da se u dijelu koji se odnosi na kreiranje politika o mladima, zagovara integracija preporuka u politike ili strategije, ili da se prilikom kreiranja kampanja za mlade dio poruka prilagodi nalazima niže predstavljenih preporuka.

Odlazak mladih i sistemski odgovor na ovaj društveni problem ne može se tretirati jednom intervencijom s obzirom da identificirani razlozi odlaska ne mogu biti tretirani od samo jedne institucije u zemlji. Zapravo, potrebno je institucionalno jedinstvo i sinhroniziran odgovor, što u političkom aparatu BiH nije najrealističnije rješenje. Iako se oba entiteta suočavaju sa istim izazovima u kontekstu odlaska građana, entiteti su orijentirani ka samostalnom suprotstavljanju ovom problemu, bez zajedničkih mjera i strateških okvira djelovanja. Ista je situacija na nivou FBiH, gdje neujednačenosti obrazovnih politika i pristupa u obrazovanju dovode do nejednakosti među mladima, pa prilike koje su dostupne mladima u jednom kantonu nisu dostupne mladima u susjednom kantonu.

Kampanje koje su prethodno realizirane, a u cilju afirmacije ostanka mladih u BiH, provokativne su u kontekstu poruka koje ne podstiču ostanak, već na indirektan način stvaraju dvije pozicije, oni koji ostaju i oni koji idu, a iste poruke vode ka demonizaciji onih koji odlaze, i to je neadekvatan pristup, suprotan ključnim principima na kojima bi se trebale temeljiti takve kampanje.

Važan faktor u formulaciji poruka je slavljenje pripadnosti društvu, jačanje nacionalnog identiteta, formulacija poruka koje bude nadu i pokazuju skoriju promjenu. Poruke poput „neću da idem“ ne umanjuju socijalnu anksioznost zbog koje mladi odlaze, stoga je važno posvetiti posebnu pažnju analizi dosadašnjih kampanja i, u skladu sa naučenim, definirati novu formulaciju poruka koje će biti afirmativne i motivacijske, koje ulijevaju nadu i nude viziju društva u kojem je moguće živjeti bolje i kvalitetnije u vremenu koje je blizu.

Razumijevanje migracijskih i emigracijskih dinamika često se temelji na neoklasičnom ekonomskom modelu, fokusirajući se na dva ključna produkcijska faktora, kapital i rad. No odlazak stanovništva i, generalno, kretanja ljudi i njihove odluke o promjeni životne sredine imaju vrlo složenu prirodu koja insistira na uvažavanju plurariteta historijskih,

socioloških, kulturnih i političkih varijabli koje treba uzeti u obzir.

Zastario model obrazovanja negativno utiče na tranziciju iz obrazovanja u zaposlenje, a nepovjerenje prema zakonitostima u zapošljavanju dodatno umanjuje nadu mladih da se mogu ostvariti u potencijalu kojem teže. To umanjuje akademsku motivaciju mladih, no nije izražen faktor jer su mu protuteža prilike koje mogu imati sa kvalitetnim akademskim rezultatima van granica BiH.

Zanimljivo je da su mladi ljudi koji su učestvovali u radionicama identifikacije ključnih faktora odlaska iz BiH najveći broj problema vezali za obrazovanje, no u obrazovanju ne treba tražiti krivca, već identificirati potencijale i mogućnosti za djelovanje. Činjenica da jedan sektor ima toliko prostora za unapređenje, koliko može biti posmatrano kao negativno, ujedno može biti i pozitivno jer se značajan broj mjera može tretirati unutar samo jednog sektora. Naravno, političko uređenje BiH opet je prepreka u toj jednostavnosti, s obzirom da svaki kanton u FBiH ima specifičan sistem obrazovanja koji se u određenim segmentima razlikuje od drugih kantona i obrnuto.

Složeno administrativno uređenje usložnjava kontekst u kojem institucije i organizacije žele raditi na afirmaciji ostanaka u BiH. Stoga smo u formulaciji preporuka odredili one nivoe koji omogućavaju realistične promjene u vremenu koje je programski dostupno, a u skladu sa prioritetima koje su naveli mladi.

Obrazovanje

Mladi prepoznaju nekvalitetno obrazovanje kao platformu za pojavu brojnih problema što doprinose razvoju klime koja je afirmativna za odlazak. Obrazovni sistem je po mišljenju mladih svrha sam sebi i mnogi društveni problemi ne tretiraju se na način koji je moguć u okvirima formalnog obrazovanja.

Preopširni nastavni sadržaji i nefunkcionalno znanje koje se generira takvim modelom obrazovanja ne nude mladima kompetencije relevantne za njihov uspjeh u društvu. Reforme obrazovanja u Bosni i Hercegovini su vrlo spore ili su toliko minimalne da ne prave suštinske promjene koje mladi žele i očekuju u 21. vijeku. Nastavno osoblje i kreatori obrazovnih politika i dalje prakticiraju i brane prevaziđeni ex-katedra pristup, što je glavni razlog nekompatibilnosti formalnog obrazovanja sa inkluzivnim modelima, koji su od velikog značaja za naše društvo. Suprotstavljajući se inovacijama u obrazovanju i uvođenju modela koji učenike postavlja u centar

učenja, zagovornici tradicionalnog formata obrazovanja čine veliku štetu društvu i onemogućavaju uvođenje novih sadržaja i obrazovnih pristupa koji mogu generirati pozitivne promjene u stavovima mladih i eliminaciji različitih nejednakosti koje već dugo egzistiraju u našem društvu.

Mladi smatraju da tradicionalni model obrazovanja doprinosi očuvanju mentaliteta koji doprinosi pojavi nasilja, nezdravih oblika ponašanja, socijalnoj isključenosti grupa i pojedinaca koji se ne uklapaju u socijalno poželjan identitet. Slave se nacionalni identiteti, stigmatiziraju svi drugi.

Umjesto da učestvuju u obrazovnom procesu, učesnici su statični u obrazovnom procesu, a naglašavaju i nedostatak novih tehnologija koje bi omogućile kvalitetnije obrazovno iskustvo relevantno za vrijeme u kojem žive. Mladi su naveli primjer predmeta Informatika, gdje mnogi mladi ljudi pišu u teke o tome šta je informatika, nastavnici su često manje informatički pismeni od učenika, čak je poznat i primjer gdje su učenici dobili zadatak da crtaju „user interface“ softwera Word (Microsoft Office), umjesto da im se ponudi prilika da praktično koriste pomenuti software i iskustveno uče o njegovoj primjeni. Navode da nedostatak praktične nastave u značajnoj mjeri utiče na nivo

kompetencija koje mladi trebaju da imaju prilikom zapošljavanja, a koje nedostaju kao posljedica nedostatka adekvatne prakse u školama.

Ishodi učenja i nastavni sadržaji su prema mišljenju mladih vrlo konzervativni, naglašavaju da pojedini predmeti doprinose pojavi mržnje prema drugima i drugačijima, a to ujedno posmatraju i kao najveći problem u obrazovanju. Mladi izlaze iz obrazovnog procesa bez kritičkog mišljenja o društvu u kojem žive, već se uče da prihvate društvo sa svim njegovim pozitivnim i negativnim karakteristikama. Ipak, interakcije među mladima i pristup informatičkim tehnologijama omogućavaju mladima kritički pogled na društvo i mogućnosti koje im društvo nudi, pa prepoznaju prilike koje su dostupne u drugim zemljama, a nedostaju im u njihovoj.

Mladi ističu da je jedan od problema i nedostatak partnerstva škola sa nevladinim organizacijama. Saradnja je uglavnom projektna i nedostaje volja unutar obrazovnih institucija da se pozitivni ili kvalitetni programi integiraju u redovnu nastavu, čak i kada se prepoznaju njihove kvalitete ili dokazuju pozitivni efekti. Mladi ističu da prepoznaju direktnu povezanost obrazovanja sa diskriminacijom mladih i LGBTQI osoba. Grupa mladih koji su pripadnici opće populacije postavljaju pitanje kako je moguće da u vremenu u kojem žive nemaju više mogućnosti da uče o svojim vršnjacima koji su drugačije seksualne orijentacije i/ili identiteta i kako je moguće da obrazovanje koje treba da bude jednako za sve ovim populacijama uskraćuje da uče o sebi u sigurnom okruženju u okviru formalnog obrazovanja. Mladi su postavili pitanje šta je sa djecom koja u osnovnoj školi primjećuju da su drugačija od većine, i šta obrazovne institucije rade da pomogni tim mladim ljudima u sistemu koji glorificira jednoobrazan identitet kao poželjan i jedino ispravan.

Učenje o zdravlju i seksualnom i reproduktivnom zdravlju je u vrhu prioriteta mladih i mladi smatraju da konzervativni stavovi političkih predstavnika u sektoru obrazovanja određuju obrazovne prilike i mogućnosti da se o ovim temama uči na kvalitetan i uzrastu prilagođen način. Projekciju vlastitih uvjerenja na prilike koje se ne nude mladima, mladi prepoznaju kao grubo kršenje svojih prava i direktan doprinos pojavi brojnih problema koji se generiraju izostankom sadržaja iz oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja u formalnom obrazovanju. Postojanje tabu-tema u vremenu kada su te teme sveprisutne dokazuje da je obrazovni aparat potpuno nefunkcionalan i da ne osjeća puls vremena u kojem egzistira.

Generalizacija u obrazovanju je uvod u diskriminaciju i pojavu određenih formi nasilja. Mladi smatraju da obrazovanje treba učiti mlade da prihvataju različitosti i da ih slave. Navode primjere dvije škole pod jednim krovom kao institucionalizirani fašizam koji produbljuje razlike među mladima i prema njihovom mišljenju takav model obrazovanja priprema mlade za novi sukob.

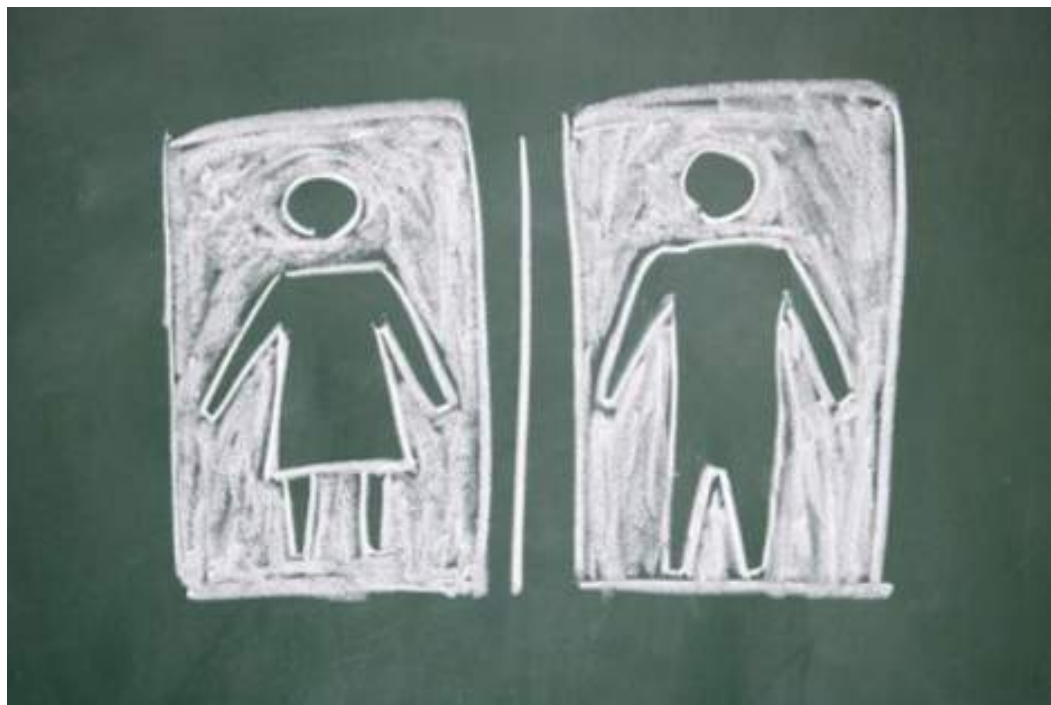
Nedostatni su sistemi informiranja o potrebnim zvanjima na tržištu rada pa to mlade vodi ka odlukama o upisu koji nije u skladu sa potražnjom. Posljedica: obrazovni sistem proizvodi kadrove kojima je tržište već prezasićeno i prilike za sticanje prvog radnog iskustva su nepovoljne. Manjak mogućnosti u odabiru smjerova prilikom upisa u srednje škole i fakultete također prepoznaju kao važan faktor. Stoga pojedini mladi ljudi upisuju škole ili fakultete van BiH, pa bi uvođenje novih smjerova u BiH uticalo na mlade da u manjem obimu odlaze van granica zemlje jer bi se njihova potraga

za adekvatnim akademskim znanjem završavala u BiH. Nepovezanost obrazovnih institucija sa tržištem rada je još jedan važan faktor koji su navele sve grupe mladih što su učestvovali u procesu.

Obrazovanje je izgubilo odgojnu funkciju i mladi iz sistema obrazovanja izlaze sa navikama koje su takve da ne brinu o svojoj okolini, ne posvećuju pažnju brizi o očuvanju okoliša, ne brinu o životinjama, a često se stvara normativ u kojem mladi koji su ekološki osviješteni, koji brinu o životinjama, nose stigmatu čudaka.

Mladi naglašavaju da nastavnici nemaju adekvatne kompetencije da ponude učesnicima kvalitetno znanje. Nepoznavanje elementarnih trendova u vremenu u kojem žive i izostanak motivacije da inoviraju nastavni proces, u nepovoljan položaj dovodi one koji putuju kroz taj proces.

Mladi smatraju da obrazovanje ne uklanja predrasude, već ih generira, generira stereotipe koji su korijen predrasuda i potrebna je reforma koja će transformirati obrazovanje tako da eliminiira stereotipe, a na taj način i predrasude koje nastaju kao posljedica iskrivljenih shvatanja i nedostatka tačnih i provjerenih informacija.

Po mišljenju mladih, moralne osude koje su u značajnoj mjeri religiozno orijentirane generira formalno obrazovanje i opasan je trend koji povećava prilike za pojavu nasilja, mržnje, stigme i diskriminacije. Mladi navode primjere iz nastavnog predmeta Vjeronauk u kojem se glorificira jedan narod, demoniziraju drugi. Dovode u vezu

patrijarhat i rodnu nejednakost sa principima koji se usvajaju u okviru nastavnog predmeta Vjeronauk.

Prevenција nasilja, prevencija upotrebe alkohola i duhana, trend korištenja nargile, mladi navode primjere potpuno neefikasnih modela koji su dio formalnog obrazovanja, a koji ujedno pokazuju njegovu nezrelost. Kvalitetne programe uvode nevladine organizacije, a relevantna ministarstva takve modele, čak i kada su oni dokazano uspješni, ne preuzimaju već oni nestaju sa završetkom projekata u okviru kojih su realizirani.

Loša infrastruktura škola, nedostatak sala i prostorija koje nude pristup svim mladim ljudima (mladi sa invaliditetima) također su negativan faktor u ostanku mladih.

Umjesto inkluzije, obrazovanje i škole su najčešće prostor ekskluzije. Mladi smatraju da je nedopustivo da pojedini mladi ljudi nemaju mogućnost pohađanja redovne nastave, ne zbog njihovih poteškoća ili invaliditeta, već zbog obrazovanja koje im se ne prilagođava. Postojanje specijalnih škola koje onemogućavaju mladima sa poteškoćama da se socijaliziraju sa svojim vršnjacima poražavajuća je realnost društva u kojem žive.

Manjak prilika za usavršavanje, uzak izbor usmjerenja, nedostatak kvalitetne prakse na fakultetima i nestručan kadar na fakultetima također su problem zbog kojeg mladi svoje akademsko znanje razvijaju van granica Bosne i Hercegovine.

Društvene norme koje su suuzrok brojnih problema u društvu ne tretiraju se u okviru obrazovanja. Čak su pojedini nastavni sadržaji saveznici rigidnih društvenih normi, mladi stavljaju fokus na rodne normative.

Gotovo svi mladi koji su učestvovali u procesu analize okruženja u kojem žive slažu se da nemaju jednake mogućnosti i prilike sa drugima i da BiH postaje zemlja privilegiranih i onih koji te privilegije nemaju i da pripadnost političkim strankama, poznanstva i nacionalnost imaju važno mjesto u pozicioniranju na skali privilegiranih odnosno onih koji nemaju privilegije.

Posebno je važno naglasiti da su mladi istakli da nisu uključeni u reformske procese, ne u smislu učešća u radnim grupama, već da kreatori obrazovnih politika i voditelji reformskog procesa nikada nisu pitali mlade šta je njima potrebno, šta im nedostaje i šta vide kao potrebu u kontekstu promjene paradigme obrazovanja.

Zdravlje

Opća i LGBTQI populacija mladih slažu se da medicinske usluge nisu prilagođene njihovim specifičnim potrebama i da zdravstveni radnici nemaju kapacitete da odgovore na specifične potrebe mladih, a posebno ne u kontekstu potreba mladih iz LGBTQI populacije.

Neadekvatan pristup uslugama, nesenzibilizirano osoblje i zakonska regulativa u vrhu su istaknutih kritika koje se odnose na dostupne i nepostojeće usluge koje mladi naglašavaju tokom konsultacija.

Mladi smatraju da mnogi zdravstveni radnici nemaju priliku da se dodatno educiraju o pružanju specifičnih usluga, posebno onih koje su relevantne za transrodne osobe, a i u kontekstu dostupnih savjetovališta, mali je broj ustanova koje se mogu pohvaliti educiranim osobljem koje može kvalitetno odgovoriti na potrebe LGBTQI populacije. Društvene norme u značajnoj mjeri utiču na dostupnost usluga, stoga mladi ljudi ne koriste dostupne usluge osim u slučaju zdravstvene potrebe, a zdravstveni sektor ne radi dovoljno u kontekstu saradnje sa obrazovnim institucijama kako bi se kod mladih razvio osjećaj da preventivno korištenje određenih usluga može biti korisno za očuvanje zdravlja i brigu o njemu. Nepostojanje partnerstva između sektora zdravstva i obrazovanja važan je preduslov za razvoj nezdravih navika, ali i za postojanje brojnih stereotipa u sektoru obrazovanja, a koji se odnose na seksualnost i seksualne orijentacije. Postojanje socijalnih ali i fizičkih barijera u dostupnosti uslugama, za mlade je važno pitanje koje treba tretirati.

Mladi iz LGBTQ zajednica ističu postojanje nepovjerenja prema određenim uslugama jer postoji društvena stigma koja se kroz stavove zdravstvenog osoblja reflektira i na usluge, pa u strahu od narušene privatnosti mlade LGBTQI osobe ne koriste dostupne usluge ili ih koriste u drugim gradovima/zemljama, ako je to moguće.

Mladi naglašavaju da nepostojanje fonda za liječenje djece za njih predstavlja još jedan pokazatelj izostanka društvene empatije prema najugroženijoj populaciji u Bosni i Hercegovini. Mladi smatraju da posmatranje ovih okolnosti i primjetan izostanak institucionalne reakcije na problem djece koja nemaju pristup uslugama koje su im potrebne dodatno stvaraju osjećaj beznađa, što kod nekih može biti suuzrok odlasku iz zemlje.

Skupe operacije u kontekstu medicinske tranzicije spola još su jedan razlog zašto mladi koji žele promijeniti spol odlaze iz BiH. Naravno, tome u prilog idu i socio-kulturni faktori koji mogu negativno uticati na autovanje i socijalnu tranziciju. Neadekvatna zdravstvena zaštita i neadekvatna zakonska regulativa koja bi je uredila prioritetno je pitanje koje su naglasili mladi tokom konsultacija i koje zaslužuje potrebnu pažnju.

Mladi smatraju da među pojedinim zdravstvenim radnicima postoje stereotipna shvatanja seksualnosti i važnih pitanja koja se odnose na seksualne orijentacije i rodne identitete i da bi harmoniziran pristup dodatnim edukacijama u značajnoj mjeri pomogao u unapređenju kvalitete usluga i njihove prilagodbe potrebama mladih, sa fokusom na LGBTQI mlade.

Nepostojanje kvalitetnih usluga za detekciju nasilja kojem su izloženi mladi iz LGBTQI populacije je prepoznato i od opće populacije mladih, ali i od mladih iz LGBTQI zajednice. Naglasak je stavljen na nasilje u porodici, vršnjačko nasilje, a posebno je naglašeno nasilje u vezama.

Diskriminacija u zdravstvu i nepostojanje određenih usluga za LGBTQI populaciju također je prioritet kojim mladi iz LGBTQI populacije ističu kao važan prioritet.

Mladi su istakli da kod otvorenog razgovora o svojoj seksualnosti opća populacija i populacija mladih iz LGBTQI zajednice nailaze na moralne osude, pa je to nerijetko razlog zašto ne govore otvoreno o tim pitanjima. Na taj način rizikuju da ne dobiju uslugu koja je u skladu sa ponašanjima koja prakticiraju, a i njihove specifične potrebe teško da mogu biti adresirane ukoliko postoji takav vid komunikacijskih barijera na liniji klijent – zdravstveni radnik. Mladi smatraju da moralne osude moraju biti eliminirane iz zdravstvenih usluga i da senzibilizacija zdravstvenih radnika može biti adekvatan odgovor. Mladi smatraju da je važno mapirati ustanove u kojima radi osoblje koje je educirano i senzibilizirano za rad sa mladima i LGBTQI osobama i da te informacije moraju biti dostupne mladima.

Mladi smatraju da pojedine organizacije i institucije imaju dostupne edukativne programe za zdravstvene radnike, no da ne postoji volja među ključnim akterima (Federalno ministarstvo zdravstva i kantonalna ministarstva zdravstva) da se takvi modeli učine dostupnim i drugim zdravstvenim radnicima.

Mediji

Tokom diskusija o najvažnijim problemima u vezi odlaska mladih, mediji su se nametnuli kao važan potencijalni saveznik u eliminaciji brojnih faktora koji motiviraju mlade da napuste zemlju. Sa druge strane, mladi prepoznaju ulogu medija u generiranju faktora koji doprinose odlasku mladih.

Mlade LGBTQI osobe ističu da je problem njihove nevidljivosti u društvu jedan od gorućih pitanja i da mediji indolentnim odnosom prema ovoj zajednici doprinose očuvanju njihove društvene nevidljivosti.

Medijska nepismenost među pojedinim akterima u svijetu medija, kao i medijska nepismenost društva u cjelini, doprinose tome da mediji ne generiraju pozitivne društvene promjene, npr. promjene stavova javnosti i pozitivan uticaj na javnost.

Mržnju i govor mržnje, prisutnost stereotipnih stavova koji ohrabruju mržnju i nasilje, nedostatak kontrole medijskog prostora kako bi se pravovremeno otkrio i sankcionirao govor mržnje mladi smatraju kao jedno od najvažnijih društvenih pitanja. Indolentan odnos prema pojavi govora mržnje u medijskom prostoru generira nove stereotipe, a mediji imaju potencijal da se tome efektivno suprotstave. Nažalost, izostaje volja. Ispoljavanje nacionalističkih, fašističkih, rasističkih, ksenofobnih i homofobnih stavova u medijskom prostoru stvara osjećaj okruženja u kojem mržnja i ovakvi stavovi mogu egzistirati bez posljedica za one koji ih šire, a to kod drugih može stvoriti osjećaj nepripadnosti društvu u kojem žive, bez obzira da li se radi o populaciji na koju se negativni komentari odnose ili ne. Mladi smatraju da je ovo ključna oblast na koju se može djelovati u kratkom vremenu i uticati na „medijsku klimu“ i generiranje stava da je ovo društvo svih, a ne samo određenih privilegiranih grupa i pojedinaca.

Senzacionalističko pisanje o slučajevima nasilja gdje se žrtve reviktimiziraju a uzroci i posljedice nasilja relativiziraju također je jedan od prioriteta koje mladi smatraju važnim za stvaranje pozitivne medijske klime i ambijenta u kojem mladi osjećaju socijalnu pravdu.

Ekonomske prilike

Akademsko zvanje nije nužno pozitivan kriterij u sticanju prilike za prvi posao. Hiperprodukcija kadrova za kojima nema zahtjeva na tržištu rada, nekvalitetna praksa u školama i obrazovanje koje generira nefunkcionalno znanje, prema mladima su važni faktori koji utiču na ekonomske prilike za mlade u FBiH.

Mladi također navode nekvalitetan nastavni kadar kao važan faktor koji utiče na nivo kompetencija koje mladi usvajaju tokom svog formalnog obrazovanja. Problem dodatno usložnjava nedostatak kvalitetne prakse ili prakse iz predmetne nastave. Mladi navode primjere informatike u kojoj pojedini nastavnici i dalje crtaju i diktiraju sadržaje koji se lako i mnogo efikasnije mogu usvajati kroz praktičan i participativan rad. Nepovezanost sektora obrazovanja sa tržištem rada, izostanak koordiniranih aktivnosti ova dva sektora, prema mišljenju mladih, ključni su razlozi statičnosti obrazovanja u dinamičnom ekonomskom okruženju.

Roditelji i učenici nemaju pristup informacijama o specifičnostima zahtjeva na tržištu rada pa su prilikom odabira potencijalnog zvanja njihove djece njihove odluke uslovljene nepotpunim ili neažuriranim informacijama, što dodatno povećava hiperprodukciju kadrova koji teško mogu da budu konkurentni na tržištu rada. Postoje i pozitivni primjeri, no oni se uglavnom odnose na jedan ili maksimalno tri kantona, dok je neujednačenost osnovna karakteristika ekonomskog okruženja u kojem mladi trebaju da izgrađuju vlastite kapacitete koji će biti dvosmjerno korisni, za njih i njihovu budućnost, za poslodavce i njihov poslovni kapacitet.

Mladi posebno ističu nedostatak strateških dokumenata koji bi predstavljali strateške okvire za unapređenje položaja mladih: izostanak strategije za mlade FBiH, strategije za zapošljavanje mladih FBiH, ali i vrlo ograničene strategije za mlade u kantonima koji su usvojili takve strategije, a koje u značajnoj mjeri izostavljaju subpopulacijske skupine mladih.

U jeku odlaska mladih, postojeći kapaciteti neće biti dostatni za funkcionalan razvoj države, stoga mladi smatraju da obavezna srednja škola u svim kantonima u FBiH može doprinijeti razvoju kapaciteta kod mladih koji ostaju u BiH, ali posebno naglašavaju potrebu za motivacijom mladih da nakon završene srednje škole nastave svoje školovanje i steknu viši nivo akademskog obrazovanja i tako budu konkurentniji na tržištu rada. Sa druge strane, faktor koji utiče na motivaciju mladih da steknu akademsko zvanje jeste nepotizam i nedostatak povjerenja mladih u regularnost procesa zapošljavanja, pa je i u tom smislu važno raditi na transparentnosti i poticati mlade da imaju ili vrate povjerenje u institucije i poslovne subjekte u Bosni i Hercegovini.

Strateški okvir za unapređenje položaja mladih u perspektivi mladih aktivista

Ulaganje u mlade i doprinos unapređenju položaja i prilika za mlade mogu pozitivno uticati na stvaranje okruženja koje motivira mlade da ostanu u Bosni i Hercegovini i svoje karijere planiraju i ostvaruju u okvirima granica BiH. Složeno administrativno uređenje BiH i Federacije BiH u značajnoj mjeri utiču na harmonizaciju prilika i osiguravanje jednakih prilika za sve mlade ljude, no uz adekvatnu koordinaciju i saradnju prilike za mlade se mogu generirati, a kapaciteti mladih ujednačeno i strateški razvijati.

Mladi u FBiH su identificirali četiri ključne oblasti unutar kojih se, uz realizaciju 164 mjere, položaj, konkurentnost i kvalitet života mladih mogu unaprijediti i tako razviti ambijent koji motivira mlade da budu aktivni sudionici budućih socio-ekonomskih promjena na koje imaju uticaj i koje će dodatno unapređivati prilike za buduće generacije mladih.

U proces izrade akcionog plana uključeni su mladi ljudi koji su kroz seriju povezanih aktivnosti kreirali strateški okvir razvoja prilika za mlade ulaganjem u unapređenje zdravlja, poboljšanjem kvalitete obrazovanja, unapređenjem sigurnosti, stvaranjem novih ekonomskih prilika za mlade i njihovim direktnim učešćem u procesima koji se na njih odnose. Tako se može stvoriti pozitivan ambijent koji će proizvoditi nove prilike, unapređivati postojeće, a najveću korist će ostvariti svi mladi ljudi i svi građani FBiH i BiH.

Iako je broj preporuka koje su mladi naveli mnogo širi od mjera koje su predstavljene u ovom dokumentu, vrijedi naglasiti da su mladi kao prioritetne oblasti odredili:

- Obrazovanje
- Zapošljavanje
- Sigurnost
- Zdravlje
- Učešće i uključivanje mladih
-

Srodnosti pojedinih mjera i povezanost određenih prioriteta unutar navedenih oblasti definirao je koncept od četiri ključne oblasti: Obrazovanje; Socijalni status i ekonomske prilike; Zdravlje mladih i Učešće mladih.

OBRAZOVANJE

Uvodne informacije

Kantoni u Federaciji Bosne i Hercegovine imaju sve nadležnosti koje se odnose na utvrđivanje obrazovnih politika, izradu i donošenje propisa, osiguravanje i pružanje naobrazbe. To se postiže u okviru rada ministarstava obrazovanja, kojih u FBiH ima 10. U 7 od 10 kantona postoje i pedagoški zavodi, tačnije, 6 pedagoških zavoda i 1 Zavod za školstvo. Pedagoški zavodi i zavod za školstvo uspostavljeni su u ovim kantonima: Zeničko-dobojski, Sarajevski, Unsko-sanski, Bosansko-podrinjski, Tuzlanski, Hercegovačko-neretvanski. U preostala tri kantona ne postoje pedagoški zavodi. Pedagoški zavodi u FBiH provode stručne, razvojne, istraživačke i druge njima dodijeljene administrativno-upravljačke poslove: unapređenje odgojno-obrazovnog rada, savjetovanje i vršenje stručno-pedagoškog nadzora nad radom ustanova predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja. Osnovni zadaci pedagoških zavoda su razvoj nastavnih planova i programa, uvođenje novih pristupa u radu sa učenicima, uvođenje novih metoda rada u odgojno-obrazovni proces, usavršavanje i obuka nastavnog osoblja.

Na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, administrativne, stručne i koordinacijske aktivnosti provodi Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke. Iako nema nadležnost na nižim nivoima vlasti, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke ima koordinirajuću ulogu.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke vrši upravne, stručne i druge poslove utvrđene zakonom, a koji se odnose na koordiniranje planiranja i aktivnosti u oblasti: predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, pedagoških standarda i prostornih normativa, opreme i nastavnih sredstava predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja i odgoja; nostrifikacije i ekvivalencije inostranih školskih svjedodžbi i diploma; stručnog obrazovanja i usavršavanja nastavnog osoblja; udžbenika za osnovno i srednje obrazovanje; implementacije Bolonjskog procesa; naučno-istraživačkog rada na unapređenju odgojno-obrazovnog rada; đачkog i studentskog standarda; razvoja naučno-istraživačke djelatnosti; koordiniranja naučnoistraživačkih i istraživačko-razvojnih aktivnosti; razvoja naučnoistraživačkih organizacija; podsticanja fundamentalnih primijenjenih istraživanja; razvoja investicionih tehnologija i kadrova u naučnoistraživačkoj djelatnosti; praćenja inovacija, razvoja i unapređenja tehnologija; koordiniranja u ostvarivanju prava mladih u oblasti obrazovanja i nauke i obavlja druge poslove utvrđene zakonom.¹⁰

Ujednačiti obrazovne politike u FBiH: Neujednačene obrazovne politike doprinose nejednakosti među mladima u FBiH, a mladi kao krajnji korisnici obrazovanja snose najveće posljedice. Mladi smatraju da Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke

ima obavezu da koordinacijom ministara obrazovanja aktivno zagovara i doprinosi harmonizaciji odnosno ujednačavanju obrazovnih politika. Ujednačavanjem politika unaprijedit će se kvaliteta obrazovanja, a posebno naglašavaju oblasti koje su prepoznate i od učesnika koordinacije ministara, a to su: inkluzivno obrazovanje, rodna ravnopravnost, medijska pismenost, pluralističko građansko društvo i učenje o različitostima. Mladi smatraju da će ujednačene obrazovne politike biti prvi korak ka razvoju obrazovanja koje doprinosi harmoniziranom i ujednačenom unapređenju kompetencija mladih, a revidiranjem i uvođenjem novih ishoda učenja mladi se mogu adekvatnije pripremati za tržište rada i imati više prilika da prvi posao dobiju u svojoj zemlji.

Tokom odrastanja, a posebno tokom puberteta, mladi ljudi propituju sebe i analiziraju okruženje u kojem žive i na osnovu socio-kulturnih i drugih uticaja razvijaju i usvajaju identitete.¹¹ Nažalost, u formalnom obrazovanju u FBiH nastavni planovi i programi naglašavaju jednoobrazne i rigidne identitete i svako odstupanje od socijalno očekivanog otvara prostor za stigmatizaciju i diskriminaciju. Rodni stereotipi jednako su zastupljeni u nastavnim planovima i programima svih kantona u FBiH. U 2019. godini nevladine organizacije su uputile inicijativu Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke da na kantonalnim nivoima koordiniraju eliminaciju stereotipnih sadržaja i poruka. Potrebno je pružiti podršku Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke, ali i kantonalnim ministarstvima, da prepoznaju stereotipne sadržaje i naprave predložene korekcije.¹² Da bi to bilo moguće, jačanje mehanizama revizije i odobravanja sadržaja dugoročno će riješiti ovo pitanje i spriječiti da budući udžbenici i drugi relevantni dokumenti sadrže poruke koje stereotipno definiraju uloge u društvu ili afirmiraju i privilegiraju jedan identitet u odnosu na druge.

Mladi ističu da nastavni planovi i programi sadrže brojne stereotipne poruke, a to potvrđuju brojne analize sadržaja koje su provedene u našoj zemlji.^{13 14} U literaturi se stereotipi definišu kao forma diskriminacije koja podstiče predrasude, negira individualnost i kulturnu raznovrsnost i često su u osnovi mnogih slučajeva nepoštovanja ljudskih prava, koji vode do zločina, poput rasizma ili seksizma.¹⁵ Obrazovne institucije imaju potencijal da izmjenom sadržaja i jačanjem kapaciteta nastavnog osoblja doprinesu usvajanju stavova koji promoviraju različitosti, doprinose eliminaciji stereotipnih stavova po pitanju identiteta mladih, a posebno je važno naglasiti da obrazovanje može doprinijeti razvoju psihosocijalnih vještina mladih koje su ključne za prevenciju nasilja i razvoj tolerantnijeg obrazovnog okruženja u kojem svi mladi ljudi imaju jednake mogućnosti u ostvarivanju svojih prava i iskorištavanju mogućnosti koje im obrazovanje treba pružiti.¹⁶

Govor mržnje

Govor mržnje u medijskom prostoru je općeprihvaćen društveni problem. Nepostojanje

zakona koji regulira govor mržnje, ali i postojeća zakonska rješenja (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine; Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini) usmjerena su na zabranu diskriminacije prema ograničenim kategorijama koje štite, otvaraju pravni prostor u kojem govor mržnje može ali i ne mora biti sankcionisan, a pravna konfuzija je najevidentnija među građanima koji nisu upoznati sa zakonskom regulativom i posljedicama govora mržnje u javnom i medijskom prostoru.

Za prevenciju govora mržnje, pored zakonske regulative, potreban je i snažan odgovor drugih institucija, a na prvom mjestu su obrazovne institucije. Prevencijom govora mržnje se ne želi uticati na slobodu govora, već povući jasna linija između govora mržnje i slobode govora.

U medijskom kontekstu, posebno je važno naglasiti društvene mreže i forume poznatih medijskih portala, na kojima je govor mržnje najzastupljeniji, a ujedno i najmanje kontroliran. S obzirom da su mladi ljudi u Bosni i Hercegovini najčešći korisnici društvenih mreža, izlaganje porukama koje se mogu klasificirati kao govor mržnje postavlja mlade u poziciju povišenog rizika.

Obrazovanje u BiH ne adresira problem govora mržnje u javnom i medijskom prostoru; sadašnji nastavni planovi i programi obuhvataju malo ili ne obuhvataju nikako ovu oblast niti mladi ljudi u okviru odgojno-obrazovnog procesa uče da prepoznaju, prijave i pokazuju nultu toleranciju prema govoru mržnje u medijskom prostoru.

Mladi smatraju da to doprinosi stvaranju osjećaja nesigurnosti, budući da sankcije prema onima koji šire poruke koje se mogu posmatrati kao govor mržnje izostaju, što svima šalje poruku da je govor mržnje općeprihvaćeno ponašanje koje neće biti sankcionirano. Sa druge strane, marginalizirane skupine i manjinske skupine u BiH često su izložene govoru mržnje, a među njima i mladi koji pripadaju ovim populacijskim skupinama. Mladi smatraju da obrazovanje ima ključnu ulogu u razvoju znanja i vještina mladih, a koje su važne za prevenciju govora mržnje stvaranje osjećaja da je svaki mladi odrasli stanovnik Bosne i Hercegovine jednako važan i da je ovo zemlja za sve njene građane, ne samo one privilegirane na osnovu pripadnosti većinskim tj. najzastupljenijim grupama stanovništva.

Vijeće za štampu u BiH reaguje po prijavama koje zaprimi, no nema mogućnost sankcioniranja portala ili medija ukoliko portal ili mediji omogućavaju takav vid govora. Poseban problem predstavlja činjenica da u međunarodnom pravu ne postoji općeprihvaćena definicija govora mržnje, pa tako i u BiH. Na prostoru Evrope najčešće se koristi definicija iz Preporuke 97(20) Komiteta ministara Vijeća Evrope, koja govor mržnje objašnjava kao: „sve oblike izražavanja kojima se širi, podstiče, promovira ili opravdava rasna mržnja, ksenofobija, antisemitizam ili drugi oblici mržnje zasnovani na netoleranciji, uključujući netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam i

etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porijekla“.

U kontekstu slobode izražavanja, za Bosnu i Hercegovinu najrelevantniji međunarodni dokument je Evropska konvencija. Iako pomenuta konvencija ne zahtijeva od država da zabrane govor mržnje, praksa Evropskog suda isključuje iz člana 10 svako izražavanje koje predstavlja govor mržnje i negiranje temeljnih vrijednosti na kojima počiva Evropska konvencija.¹⁷ Član 17, a što je objasnio Europski sud, nastoji spriječiti totalitarne grupe da koriste, za vlastite interese, principe utvrđene Evropskom konvencijom i bilo kakve aktivnosti koje se smatraju nespojivima sa Evropskom konvencijom ne uživaju zaštitu. U kontekstu online prostora, relevantan je Dodatni protokol uz Konvenciju Vijeća Evrope usvojen 2003 godine.

Mladi prepoznaju obrazovanje kao ključnu preventivnu platformu koja može uticati na stavove, vrijednosti i ponašanje mladih, a posebno je važna uloga ministarstava obrazovanja u afirmaciji i podršci projektima i edukacijama koji mogu biti važan suplement odgojno-obrazovnom procesu. Programi prevencije nasilja, programi prevencije radikalizma i ekstremizma važan su preventivni kontributor koji ministarstva mogu podržati i doprijeti njihovoj implementaciji, a u cilju prevencije govora mržnje. Pozitivnu ulogu obrazovanja u prevenciji govora mržnje potvrđuju i međunarodne institucije u preporukama za strateško djelovanje u ovoj oblasti.^{18 19}

Mladi ističu da u obrazovnom sistemu postoje efikasni edukativni programi, no da relevantna ministarstva ne pridaju poseban značaj programima koji se temelje na dokazima efikasnosti i da iz tog razloga, u mnoštvu aktivnosti koje provode nevladine organizacije, ne postoji sistem identifikacije programa koji su od suštinskog i strateškog značaja za određene kantone ili Bosnu i Hercegovinu u cjelini.

Pored obrazovanja, za prevenciju govora mržnje važno je raditi na edukaciji o medijskoj etici, regulirati socijalne mreže, razviti mehanizme prijavljivanja i provoditi edukacije kako bi se oni izloženi govoru mržnje bez prepreka mogli obratiti relevantnim institucijama i prijaviti ponašanja koja narušavaju njihova prava. Ohrabrivanje žrtava govora mržnje i svjedoke ovakvih ponašanja treba ohrabrivati da prijave takva ponašanja i na taj način doprinesu prevenciji budućih slučajeva takvih ponašanja. No specifičnosti Bosne i Hercegovine često doprinose obeshrabrivanju žrtava da prijave govor mržnje, posebno ako se poruke odnose na osobe koje su pripadnici LGBTQI populacije. Stoga je od iznimne važnosti težište prijavljivanja prenijeti na svjedoke ovakvih ponašanja i podržati pripadnike opće populacije da prepoznaju i reaguju na govor mržnje u javnom ili medijskom prostoru.

Također je važno razvijati kapacitete medijskih kuća i novinara da u okviru izvještavanja o situacijama u BiH, posebno kada se radi o političkim ili etno-nacionalnim pitanjima, koriste senzitivni jezik koji ne stvara razlike među ljudima i pozicionira grupe na dvije ključne kategorije: oni i mi. Konflikt senzitivno izvještavanje ili novinarstvo senzitivno na sukobe model je koji mladi ali i međunarodne preporuke identificiraju kao važan aspekt prevencije govora mržnje smanjivanjem razlika među grupama i stvaranjem

osnova za konstruktivan dijalog o specifičnostima grupa, uvažavajući ove razlike kao pozitivne, a ne kao osnove za sukobe.

Mediji imaju centralno mjesto u eliminaciji govora mržnje iz prostora koji administriraju. Prenošanjem osuđujućih, stereotipnih, degradirajućih i uvredljivih poruka sagovornika mediji postaju svojevrсни saveznici u egzistiranju govora mržnje u medijskom prostoru. Sa druge strane, mediji mogu da filtriraju poruke i eliminiraju iz svojih sadržaja one koje se mogu dovesti u vezu sa govorom mržnje, no to, nažalost, nije slučaj. Često svjedočimo prenošenju poruka političara ili poruka koje su usmjerene prema manjinskim grupama, a koje bez ikakve cenzure, bojkota ili upozorenja za čitatelje/gledatelje/slušatelje, nađu svoj neometan put do javnosti.

Ciljevi i očekivani rezultati

U cilju stvaranja boljih prilika za mlade eliminacijom faktora koji doprinose nejednakostima, mladi Federacije BiH predlažu sljedeće ciljeve:

CILJ: Revidirani udžbenici, nastavni planovi i programi osnovnog i srednjeg obrazovanja ne sadrže poruke koje potiču stigmatizaciju, diskriminaciju i rodnu nejednakost u FBiH.

- Unaprijeđen sistem kontrole i autorizacije udžbenika,
- Revidirani udžbenici, nastavni planovi i programi osnovnih i srednjih škola u KS i TK ne sadrže diskriminatorne ili stereotipne poruke/sadržaje.

CILJ: Mladi ljudi imaju pristup provjerenim informacijama i obrazovanju koje im omogućava da kritički promišljaju i aktivno učestvuju u konstruktivnom dijalogu o položaju i potrebama mladih.

- Formalno obrazovanje doprinosi razvoju psihosocijalnih kompetencija mladih,
- Formalno obrazovanje omogućava mladima da razvijaju vještine na osnovu kojih mogu prepoznati, i motivirani su da prijave, govor mržnje i diskriminaciju u realnom ili virtualnom prostoru,
- Osnovne i srednje škole pružaju mladima podržavajući prostor za siguran dijalog o različitostima (seksualnost, seksualne različitosti, rodne razlike).

CILJ: Obrazovanje po mjeri mladih: omogućiti mladima pristup inkluzivnom obrazovanju baziranom na modernim i dokazano efikasnim pedagoškim pristupima inkluziji.

- Unaprijeđen model inkluzivnog obrazovanja odgovara na specifične potrebe mladih,
- Unaprijediti pristup i vrijednosti inkluzivnog obrazovanja u FBiH.

CILJ: Institucionalni mehanizmi za integraciju inkluzivnog obrazovanja u formalno obrazovanje aktivno doprinose unapređenju kvaliteta inkluzivnog obrazovanja u FBiH .

- Unaprijeđeni mehanizmi integracije inkluzivnih modela obrazovanja u formalno obrazovanje.

CILJ: Obrazovanje o seksualnosti, seksualnom i reproduktivnom zdravlju i pravima dostupno je učenicima osnovnih i srednjih škola u okviru formalnog obrazovanja u FBiH.

- Unaprijediti kvalitet osnovnog i srednjeg obrazovanja uvođenjem relevantnih i uzrastu prilagođenih sadržaja u oblasti seksualnosti, seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava,
- Stvoriti tehničke predušlove za uvođenje i provedbu obrazovanja u oblasti seksualnosti i seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava u okviru osnovnog i srednjeg obrazovanja.

CILJ: Nastavno osoblje u okviru formalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja usvaja znanje, vještine i savremene pedagoške metode rada koje doprinose eliminaciji stigme i diskriminacije manjinskih grupa u FBiH.

- Unaprijediti mehanizme obrazovanja nastavnog kadra u okviru formalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja.

CILJ: Obrazovne institucije doprinose eliminaciji rodni stereotipa i rodno zasnovanog nasilja u okviru formalnog obrazovanja.

- Kantonalna ministarstva obrazovanja doprinose postizanju većeg stepena rodne ravnopravnosti i eliminaciji rodni stereotipa.

CILJ: Inkluzivno obrazovanje doprinosi uklanjanju socijalnih razlika i unapređenju odnosa među mladima.

- Razvijen strateški okvir za efikasniju integraciju inkluzivnog obrazovanja u formalno obrazovanje,
- Osigurani resursi i podrška programima koji doprinose dijalogu i socijalnih koheziji, i doprinose eliminaciji diskriminacije, stigmatizacije i segregacije,
- Jačati kapacitete nastavnog osoblja da rade sa mladima iz marginaliziranih grupa.

CILJ: Formalno obrazovanje u FBiH doprinosi prevenciji govora mržnje jačanjem medijske pismenosti javnosti i učesnika obrazovnog procesa.

- Unaprijeđen mehanizam prevencije i sankcioniranja govora mržnje u medijskom i virtualnom prostoru.

SOCIJALNI STATUS I EKONOMSKE PRILIKE

Uvodne informacije

Nezaposlenost i otežan pristup tržištu rada i dalje predstavljaju najveći izazov za ostanak mladih u Bosni i Hercegovini. Statistike pokazuju da je BiH u globalnoj perspektivi na drugom mjestu po stopi nezaposlenosti mladih, a ispred BiH je Južnoafrička Republika. Po relevantnim međunarodnim statistikama, BiH je na drugoj poziciji za 2018. Godinu, sa stopom od čak 46,7 % nezaposlenih mladih u dobi od 15 do 24 godine. Sa ovim podacima se ne slaže Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine, koja ističe da je tačna stopa nezaposlenosti mladih u 2018. godini iznosila 38,8 %, dok je u 2019. godini ova stopa još manja, 33,8 %.

Nezaposlenost mladih direktno je povezana s ukupnom stopom nezaposlenosti kao posljedicom ekonomskih aktivnosti u državi.²⁰ Smanjenje nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini predstavlja velik izazov za vlasti kako s ekonomskog tako i socijalnog aspekta. Jedna od većih prepreka za mlade na tržištu rada je nedostatak radnog iskustva, a velik broj oglasa i konkursa za posao kao glavni uvjet za prijem u radni odnos navodi upravo radno iskustvo ili radni staž od barem jedne ili dvije godine.²¹

Aktivne politike zapošljavanja i dalje su nerazvijene u BiH,²² iako se bilježi rast izdvajanja sredstava za njihovu realizaciju posljednjih nekoliko godina. Aktivnim politikama zapošljavanja dominiraju mjere sufinansiranja i samozapošljavanja i njima se uglavnom nastoji adresirati probleme ciklične nezaposlenosti kroz "zakup" radnih mjesta, dok su potencijali ovakvih mjera u rješavanju problema strukturalne nezaposlenosti minimalni i sekundarni.²³

Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine u općim odredbama utvrđuje da se institucionalno organizirana briga o mladima, omladinsko udruživanje i učešće mladih na svim nivoima odlučivanja treba zasnivati na načelima poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, na poštivanju ustavnog poretka, zakona i međunarodnog prava te izgradnji demokratskih institucija zasnovanih na političkom pluralizmu i uspostavi vladavine prava, kao i uvažavanju međunarodnopravnih standarda i najbolje međunarodne prakse u pogledu mladih i rada s mladima.²⁴ Zakon o mladima FBiH obavezuje niže nivoe vlasti da kreiraju i usvoje strategije o mladima putem kojih bi se adresirala ključna pitanja koja se odnose na ovu populacionu skupinu. Pojedini kantoni su u skladu sa Zakonom kreirali i usvojili politike i strategije o mladima, no kao i u drugim oblastima, i u ovom slučaju politike i strategije su neujednačene i ne postoji zajednička vizija brige i ulaganja u mlade na nivou FBiH. Usvajanjem strategije o mladima FBiH i strategije zapošljavanja mladih FBiH djelimično bi se adresirao problem neujednačenosti i stvorio bi se strateški okvir planskog djelovanja za sistemsko rješavanje problema mladih u FBiH, što bi stvorilo uvjete za izgradnju novih prilika za mlade, afirmaciju mladih, izgradnju konstruktivnog i partnerskog odnosa sa

omladinskim organizacijama i drugim institucijama koje se bave pitanjima mladih. U konačnici, stvorili bi se preduslovi za smanjenje odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine. Iako u BiH postoji opći konsenzus o važnosti povezivanja obrazovanja sa tržištem rada, obrazovni sistem u BiH nije jednako dinamičan kao i tržište rada te postoji značajan nesklad u kompetencijama koje isporučuje sistem obrazovanja u odnosu na one koje su potrebne tržištu rada i ekonomskom razvoju u BiH.

Obuhvat djece osnovnim obrazovanjem u Federaciji BiH iznosi više od 97 % i u ravni je sa stopom EU - 27²⁵ od 97,6 %. Među djecom koja nisu uključena u osnovno obrazovanje najviše je djece sa poteškoćama u razvoju i djece romske nacionalnosti.²⁶

Podaci o broju učenika koji su napustili srednje obrazovanje pokazuju da je u posmatranom periodu došlo do porasta prekidanja srednjeg obrazovanja, pretežno zbog ekonomskih razloga. Među učenicima koji su napustili školu više je mladića nego djevojaka, iako je u 2011. godini, u odnosu na prethodnu, došlo do povećanja i broja djevojaka (sa 37 na 42 %).²⁷

Nekvalitetno formalno obrazovanje i manjak kapaciteta nastavnog kadra ne omogućava mladim ljudima usvajanje znanja i vještina koji su u skladu sa dinamikom promjena tržišta rada. Posljedica: niža ekonomska konkurentnost Bosne i Hercegovine, a važan kofaktor je i nizak procenat mladih koji nakon završene srednje škole nastavljaju svoje školovanje. Prema podacima iz 2013. godine, od ukupnog broja radno sposobnog stanovništva 10,1 % je imalo više ili visoko obrazovanje dok 48,7 % od ukupnog broja radno sposobnog stanovništva ima završenu srednju školu. U kontekstu ekonomskog razvoja zemlje, odlazak visokoobrazovanog kadra u odnosu na niske procenat onih koji nastavljaju obrazovanje nakon završene srednje škole predstavlja važan ekonomski prioritet. Odlazak obrazovanog kadra u značajnoj mjeri nepovoljno utiče na ekonomske potencijale i tržište u Bosni i Hercegovini.

Analizu kretanja na tržištu rada analiziraju i prate entitetski zavodi za zapošljavanje, a izvještaji koji se kreiraju na osnovu procjene i analiza u obzir uzimaju i procjene poslodavaca u odnosu na kretanja i promjene tržišta rada. Najčešći nalaz ovih istraživanja vrlo je značajan za sektor obrazovanja, s obzirom da poslodavci konstantno prijavljuju nedostatak kvalifikovanih i visokokvalifikovanih profila radnika i da osobe koje završavaju formalno obrazovanje, čak i kada posjeduju formalne kvalifikacije, ne posjeduju osnovne vještine potrebne za obavljanje određene djelatnosti pa angažman ovih osoba zahtijeva dodatna i značajan ulaganja kako bi se u potpunosti pripremile i uvele u radni proces.²⁸ Ipak, ovi izvještaji rijetko se konsultiraju prilikom izrade ili prilagođavanja obrazovnih politika. Mladi smatraju da je od suštinske važnosti uspostaviti sistem saradnje između svih relevantnih kantonalnih aktera, ali i ključnih institucija na nivou Federacije BiH i da se u skladu sa potrebama na tržištu rada prilagode, harmoniziraju i/ili usvoje nove obrazovne politike koje će odgovoriti na potrebe tržišta rada i doprinijeti stvaranju kvalitetnije radne snage koja neće biti dodatni teret za poslovno okruženje, već njegov katalizator.

Važno je unaprijediti mehanizme informiranja roditelja i učenika o trenutnim potrebama tržišta, jer postojeći sistemi nisu efikasni i pravovremeni. Na taj način spriječio bi se nekontroliran upis i odabir zvanja koja nisu deficitarna na tržištu rada, a ujedno i intenzivirala „proizvodnja kadrova“ koji su potrebni i konkurentni na tržištu rada.

Kurikulum izvrsnosti u značajnoj mjeri može doprinijeti unapređenju kompetencija učenika obrazovnog procesa i stvaranju radne snage koja posjeduje znanje i vještine koje su neophodne na tržištu rada. Mladi smatraju da bi kreiranje kurikuluma izvrsnosti u značajnoj mjeri definirao nivo kompetencija koje bi bile usklađene sa potrebama tržišta rada, što bi stvorilo nove povoljne prilike za mlade podizanjem njihove konkurentnosti na tržištu rada, a ujedno bi zadovoljilo poslodavce koji bi upošljavali kvalitetniji kadar i smanjila bi se potreba za dodatnim ulaganjem, što poslodavci navode kao važan problem sa kojim se svakodnevno suočavaju.

Ciljevi i očekivani rezultati

Da bi se unaprijedile ekonomske prilike za mlade, njihova konkurentnost, ali i opći uslovi koji se tiču različitih životnih sfera koje se na njih odnose, mladi Federacije Bosne i Hercegovine predlažu slijedeće ciljeve:

CILJ: MLADI LJUDI IMAJU PRISTUP TRŽIŠTU RADA, ŠTO IH VODI KA PRONALASKU KVALITETNIH POSLOVA.

- Uspostavljen sistem koordinacije sektora obrazovanja i zapošljavanja,
- Unaprijeđen sistem informiranja roditelja i učenika o traženim zvanjima i kompetencijama u oblasti tržišta rada.

CILJ: USVOJENA STRATEGIJA ZA MLADE U FBiH.

- Stvoreni tehnički preduslovi za izradu strategije za mlade,
- Izrađena strategija za mlade FBiH,

CILJ: KREIRANA STRATEGIJA ZA ZAPOSŁJAVANJE MLADIH.

- Stvoreni tehnički preduslovi za izradu strategije za zapošljavanje mladih.

CILJ: SREDNJE OBRAZOVANJE OBAVEZNO JE NA PODRUČJU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE.

- Uvedeno obavezno srednje obrazovanje u sve kantone FBiH.

ZDRAVLJE I PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA

Uvodne informacije

Nasilje, socijalni pritisci, vršnjački uticaji i socio-kulturni normativi mogu negativno uticati na stavove, ponašanje i zdravlje mladih. Istraživanja pokazuju da mladi koji su izloženi nasilju u školama postižu manje akademske performance, imaju slabije izraženu akademsku motivaciju da nastave školovanje, a što u konačnici može ostaviti cjeloživotne posljedice. Odnos društva i društvenih institucija prema mladima izloženim nasilju ili su drugačije seksualne orijentacije od one tradicionalno prihvaćene može dodatno negativno uticati na njihovo mentalno i fizičko zdravlje. Zdravlje, obrazovanje i ekonomski razvoj su u direktnoj korelaciji,²⁹ pa mladi smatraju da se ulaganjem u kvalitet i dostupnost zdravstvenih usluga mladima indirektno unapređuju individualni ishodi obrazovanja, a tako i proizvodnja kadrova koji mogu biti važan faktor u ekonomskom razvoju zemlje.³⁰

Zdravstvene usluge namijenjene mladima u maloj mjeri se razlikuju od onih koje su namijenjene odraslima, što je važan pokazatelj neprilagođenosti uslugama ovoj populacionoj skupini. Za razliku od odraslih, koji se u najvećoj mjeri obraćaju zdravstvenom sistemu kada za to postoje zdravstvene indicije, mladi ljudi često zbog svog ponašanja i niskog stepena zdravstvene pismenosti rijetko koriste ove usluge ili, također, kao i odrasli, koriste ih samo kada za to postoje indicirani zdravstveni razlozi. Mladi su generalno zdrava populacija, no oblici ponašanja koji su prisutni kod ove populacije mogu indicirati potrebu za određenom zdravstvenom uslugom, no zbog nedostatka znanja, informacija ili zbog uticaja okruženje u kojem žive, mladi mogu imati otežan pristup ovim uslugama, što nužno ne podrazumijeva geografski pristup, već i razumijevanje potencijalnih rizika koji prate određene oblike ponašanja, pa tako i potrebne medicinske usluge kako bi se eventualne posljedice pravovremeno dijagnosticirale i tretirale. Sa druge strane, mladi koji pripadaju marginaliziranim skupinama mladih imaju potrebe prema zdravstvenim uslugama koje se razlikuju od onih koje treba ili koristi opća populacija mladih, a pristup ovim uslugama dodatno se komplicira kada su u pitanju subpopulacijske skupine mladih.

U vremenu odrastanja, pojedina ponašanja su u suprotnosti sa društvenim kontekstom i tradicionalnim normama, pa mladi ljudi mogu biti obeshrabreni da koriste usluge zbog straha od narušene povjerljivosti ili zbog straha da će zdravstveni radnici imati osuđujući stav zbog ponašanja kojem su pojedine mlade osobe sklone. Sa druge strane, mnogi zdravstveni radnici i važeći protokoli garantiraju poštivanje prava klijenata, što podrazumijeva neosuđujuće stavove i zaštitu povjerljivosti i privatnosti. Nepovjerenje prema zdravstvenom sistemu dijelom je uslovljeno vlastitim iskustvima, a često nepotpunim ili nedostajućim informacijama o dostupnim uslugama i stepenu njihove kvalitete. Veoma je važno informirati mlade ljude o kvalitetnim uslugama koje su im dostupne i na taj način unaprijediti pristup tim uslugama.

Zdravstvene ustanove, posebno one koje su usmjerene na pružanje zdravstvenih usluga mladima ne samo da u kontekstu prilagodbe trebaju biti fokusirane na set i format usluga za mlade već u značajnoj mjeri trebaju komunicirati sa mladima. Obrazovni sistem ima snažan potencijal da doprinosi zdravstvenoj pismenosti, da ohrabruje i doprinosi prevenciji nezdravih i rizičnih navika, ali i u otklanjanju određenih socio-kulturnih barijera relevantnih za pristup zdravstvenim uslugama. Rodno transformativni programi imaju potencijal da eliminiraju stereotipne stavove mladića i ohrabre ponašanje traženja pomoći, dok kod djevojaka obrazovanje može biti kvalitetan put do podizanja njihove svijesti i otklanjanja barijera na putu do usluga koje su im namijenjene. Izloženost određenim oblicima nasilja u vezama i zdravstvena podrška žrtvama, posebno iz LGBTQI populacije, savjetovanje u centrima za mentalno zdravlje, savjetovanje o seksualnosti i seksualnim identitetima, seksualnom ponašanju, zdravoj seksualnosti, nedostajući su segmenti zdravstvenog sistema za mlade.

Akreditacijski standardi za zdravstvene usluge namijenjene mladima Agencije za kvalitet i akreditaciju u zdravstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine u značajnoj mjeri uređuju ovu oblast. Postupanje zdravstvenih ustanova u skladu sa standardima može biti pozitivan faktor u pristupu i afirmaciji korištenja ovih usluga kod mladih. Sa druge strane, ovi standardi ne tretiraju brojna važna pitanja koje se odnose na LGBTQI populaciju mladih pa je prilagodba usluga ovoj populaciji neadekvatna, a sama populacija je nevidljiva. Iako prisutna, LGBTQI populacija u BiH je, nažalost, nevidljiva u zdravstvenom sistemu, stoga dostupne usluge nisu u skladu sa potrebama ove populacije.³¹ Situacija postaje kompleksnija kada govorimo o interseksualnim i transrodnim osobama. Važno je naglasiti da je mnogim transrodnim osobama psihološka podrška potrebna ne zbog samog rodnog identiteta već zbog stigmatizacije, nasilja i diskriminacije, uključujući i oduzimanje ljudskog prava na samoodređenje i tjelesni integritet.³² Za transrodne osobe, zbog specifičnosti i različitosti usluga koje su im potrebne, neophodna je saradnja različitih zdravstvenih profila/servisa, no posebno je važan stepen kompetencija koje zdravstveni radnici posjeduju kako bi efektivno odgovorili na specifične potrebe pojedinaca unutar ove populacijske skupine.

No, vrijedi napomenuti da su vidljivi i pozitivni primjeri prilagođenosti usluga za LGBTQI osobe. Usluge dobrovoljnog, povjerljivog savjetovanja i testiranja u značajnoj mjeri odgovaraju na potrebe LGBTQI osoba i doprinos tome dao je nevladin sektor, koji je u saradnji sa zdravstvenim institucijama realizirao program Globalnog fonda. U okviru navedenog programa uvedene su nove, unaprijeđene postojeće usluge savjetovanja i testiranja, a angažirano zdravstveno osoblje prošlo je kroz intenzivan program senzibilizacijskih i drugih obuka realiziranih u cilju uspostavljanja usluga prilagođenih marginaliziranim skupinama u BiH.

Ciljevi i očekivani rezultati

Mladi u Federaciji BiH smatraju da je zdravlje, uključujući mentalno zdravlje, važan preduslov za socio-ekonomski razvoj i potencijal zemlje. Mladi smatraju da se ulaganjem

u zdravstvene usluge za mlade, jačanjem zdravstvene pismenosti mladih i razvojem kapaciteta pružatelja usluga koji rade sa mladima, dodatno može pozitivno uticati na prilike i okolnosti u kojima mladi odrastaju. Za poboljšanje zdravlja i performanci mladih, mladi FBiH predlažu sljedeće ciljeve:

CILJ: Pružatelji zdravstvenih usluga imaju kompetencije/kapacitet da ponude uslugu koja je usklađena sa specifičnim potrebama osoba iz marginaliziranih skupina.

- Unaprijeđen pristup informacijama o dostupnim zdravstvenim uslugama za mlade iz LGBTQI+ populacije,
- Pružatelji zdravstvenih usluga imaju kompetencije/kapacitet da ponude uslugu koja je usklađena sa specifičnim potrebama osoba iz marginaliziranih skupina.

CILJ: Mlade LGBTQI+ osobe imaju pristup kvalitetnim i prilagođenim uslugama psihosocijalne podrške u okviru centara za mentalno zdravlje.

- Unaprijeđeni kapaciteti osoblja centara za mentalno zdravlje za pružanje usluga specifičnih za LGBTQI populaciju,
- LGBTQI osobe su informirane o dostupnim uslugama psihosocijalne podrške u okviru centara za mentalno zdravlje.

CILJ: Mladi koriste dostupne zdravstvene usluge u FBiH.

- Prijateljske zdravstvene usluge usklađene su sa specifičnim potrebama mladih,
- Prijateljske zdravstvene usluge dostupne su mladima u FBiH,
- Obrazovne i zdravstvene institucije koordinirano doprinose razvoju zdravstvene pismenosti i eliminaciji socijalnih determinanti nezdravih oblika ponašanja,
- Unaprijeđeni kapaciteti obrazovnih institucija doprinose eliminaciji socijalnih determinanti nezdravih oblika ponašanja i razvoju zdravstvene pismenosti mladih.

UČEŠĆE MLADIH

Uvodne informacije

Iako je učešće mladih osnova za razvoj politika i strategija za mlade u mnogim evropskim zemljama, institucije u BiH nemaju sluha za potrebe mladih i obrazovne, ekonomske i druge politike nisu u skladu sa potrebama mladih. Pojedini kantoni u FBiH aktivno uključuju mlade u pomenute procese, no ne postoji krovno tijelo koje bi artikuliralo potrebe svih mladih, već se najčešće konsultiraju generalne skupine mladih, dok su marginalizirani mladi isključeni, a njihove potrebe zanemarene.

Uspostaviti tijelo mladih na nivou BiH koje bi imalo konsultativnu ulogu prema vladinim institucijama i predstavljalo bi interese svih mladih u FBiH. Ovo tijelo mora biti apolitično i krucijalno je učešće mladih iz NVO sektora, koji posjeduju dodatno iskustvo koje može doprinijeti kvalitetnijoj prezentaciji mladih i zastupanju njihovih interesa.

Da bismo razumjeli mlade, prepoznali njihove potrebe i adekvatno odgovorili na probleme sa kojima se suočavaju, veoma je važno komunicirati sa mladima i uključiti ih u strukturirane diskusije o problemima i potrebama ove populacije. Dijalog sa mladima omogućava direktno učešće mladih u razvoju ključnih dokumenata, strategija i politika koje se odnose na mlade. Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine naglašava pravo mladih da učestvuju u svim sferama javnog života; ipak, institucije u FBiH djelimično ili deklarativno ističu svoju posvećenost uključivanju mladih i mladi su zapravo isključeni i na marginama sfere donošenja odluka koje se na njih odnose.

Istraživanja koje se odnose na mlade, često mlade posmatraju kao homogenu grupu, a s obzirom da se pomenuta istraživanja koriste za izradu strateških dokumenata i politika o mladima, jasno je da postojeće strategije i politike adresiraju pitanja i prioritete opće populacije mladih zanemarujući potrebe potpopulacijskih skupina mladih, koje su najčešće izostavljene.

Učešće mladih ljudi zagovaraju Vijeće Evrope, Evropski omladinski forum, Evropska komisija i slične međunarodne organizacije i institucije. Na nivou Evropske unije postoje dokumenti koji se tiču učešća mladih i njihovog položaja, kao što su Evropska povelja o učešću mladih na lokalnom i regionalnom nivou, Evropska strategija za mlade za razdoblje od 2019. do 2027. godine, Bijela knjiga za mlade, Rezolucija o Evropskoj omladinskoj politici/strategiji za mlade i slično.

Mladi FBiH smatraju da je formiranje Savjeta mladih FBiH važan preduslov u afirmaciji uključivanja mladih u dijalog o njihovom položaju. Postojeća tijela za mlade mogu djelimično odgovoriti na potrebe svih subpopulacijskih skupina mladih, no vrijedi dodati da ne postoji tijelo koje zagovara pitanja mladih nakon završenog obrazovanja. Iako na Federalnom nivou djeluje Federalno Vijeće mladih, mnoge institucije i dalje

ne percipiraju ovo tijelo kao relevantno u kontekstu konsultacija o pitanjima mladih. Situacija bi se značajno unaprijedila uvođenjem predstavničkog tijela za mlade na nivou Federacije: Vijeća mladih FBiH.

Mladi u Federaciji Bosne i Hercegovine smatraju da Vijeće mladih parcijalno zastupa interese svih mladih ljudi i da su socijalno isključene kategorije mladih izostavljene sa liste prioriteta kojima se rukovodi Vijeće mladih FBiH. Mladi smatraju da je politika prisutna u Vijeću mladih i da pojedine jedinice Vijeća mladih na kantonalnim nivoima zastupaju interese etnogrupa mladih, a malo ili nimalo interese manjinskih grupa mladih. Stoga mladi u FBiH predlažu formiranje krovnog tijela mladih, Savjet mladih FBiH, a koje bi sarađivalo sa vodećim omladinskim organizacijama, mrežama mladih, tijelima mladih, formalnim i neformalnim grupama i pojedincima. Na taj način adresirala bi se pitanja i potrebe svih mladih ljudi, bez obzira na njihovu vjersku, nacionalnu ili etničku pripadnost. Udruživanjem svih relevantnih organizacija mladih, udružili bi se kapaciteti zagovaranja ali i uticaja na politike, strategije i druge važne segmente života mladih.

Ciljevi i očekivani rezultati

CILJ: Mladi u FBiH aktivno učestvuju u kreiranju politika i strategija koje se na njih odnose.

- Uspostavljen Savjet mladih FBiH,
- Savjet mladih FBiH aktivno doprinosi unapređenju položaja mladih.

OBRAZOVANJE

CILJ: REVIDIRANI UDŽBENICI, NASTAVNI PLANOVI I PROGRAMI OSNOVNOG I SREDNJEG OBRAZOVANJA NE SADRŽE PORUKE KOJE POTIČU STIGMATIZACIJU, DISKRIMINACIJU I RODNU NE-JEDNAKOST U FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Unaprijeđen sistem kontrole i autorizacije udžbenika.	Organizirati konsultativni sastanak sa predstavnicima vladinih i nevladinih organizacijama o ulozi i značaju formalnog obrazovanja u eliminaciji stereotipa, stigme i diskriminacije.	2020.	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke	Nevladine organizacije Predstavnici kantonalnih ministarstava obrazovanja
	Organizirati sastanak koordinacije ministara obrazovanja u cilju pokretanja diskusije o prisutnim sadržajima i institucionalnim mehanizmima autorizacije sadržaja te definiranje zajedničke saradnje na polju unapređenja položaja mladih.	2021.	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke	Kantonalna ministarstva obrazovanja Gender centar FBiH Nevladine organizacije
	Provesti obuku predstavnika FMON-a koji su odgovorni za reviziju i recenzije udžbenika.	2021.-2022.	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke	Nevladine organizacije Gender centar FBiH Agencija za ravnopravnost spolova BiH

OBRAZOVANJE

CILJ: REVIDIRANI UDŽBENICI, NASTAVNI PLANOVI I PROGRAMI OSNOVNOG I SREDNJEG OBRAZOVANJA NE SADRŽE PORUKE KOJE POTIČU STIGMATIZACIJU, DISKRIMINACIJU I RODNU NEJEDNAKOST U FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Revidirani udžbenici, nastavni planovi i programi osnovnih i srednjih škola u KS i TK ne sadrže diskriminativne ili stereotipne poruke/sadržaje.	Provesti obuku predstavnika kantonalnih ministarstava obrazovanja i pedagoških zavoda o sadržajima koji doprinose stigmatizaciji i nejednakostima.	2021.	Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS Pedagoški zavod KS Ministarstvo obrazovanja i nauke Tuzlanskog Kantona Pedagoški zavod TK	Nevladine organizacije Gender centar FBiH
	Provesti analizu udžbenika, nastavnih planova i programa u cilju identifikacije sadržaja koji doprinose stigmatizaciji i nejednakostima.	2022.-2023.	Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS Pedagoški zavod KS Ministarstvo obrazovanja i nauke Tuzlanskog Kantona Pedagoški zavod TK	Nevladine organizacije Gender centar FBiH
	Kreirati set preporuka za unapređenje sistema kontrole odobravanja sadržaja udžbenika, nastavnih planova i programa.	2022.-2023.	Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS Ministarstvo obrazovanja i nauke Tuzlanskog Kantona	Gender centar FBiH Agencija za ravnopravnost spolova BiH UNICEF NVO

OBRAZOVANJE

CILJ: MLADI LJUDI IMAJU PRISTUP PROVJERENIM INFORMACIJAMA I OBRAZOVANJU KOJE IM OMOGUĆAVA DA KRITIČKI PROMIŠLJAJU I AKTIVNO UČESTVUJU U KONSTRUKTIVNOM DIJALOGU O POLOŽAJU I POTREBAMA MLADIH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Formalno obrazovanje doprinosi razvoju psihosocijalnih kompetencija mladih.	Provesti stručne konsultacije sa predstavnicima pedagoških zavoda i škola o postojećim kurikulumima/programima koji se temelje na razvoju psihosocijalnih vještina mladih.	2021.	Ministarstvo obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo Ministarstvo obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona	Kantonalni pedagoški zavodi Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH
	Provesti analizu uspješnih programa temeljenih na razvoju životnih vještina i identificirati efektivne programe.	2021.	MONKS MONTK Kantonalni pedagoški zavodi	Nevladine organizacije
	Uputiti inicijativu kantonalnim ministarstvima da u okviru saradnje sa nevladinim organizacijama daju prioritet programima koji se temelje na razvoju životnih vještina.	2021.	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke	Kantonalni pedagoški zavodi Nevladine organizacije
	Akreditovati efektivne programe razvoja životnih vještina mladih.	2022.	MONKS MONTK	Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH
	Provesti obuke predstavnika pedagoških zavoda i kantonalnih ministarstava obrazovanja o modalitetima obrazovanja temeljenog na razvoju životnih vještina.	2022.	FMON	Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH
	Osigurati pristup nevladinih organizacija stručnim tijelima zaduženim za reformu obrazovanja, a u cilju razmjene informacija o programima koji se temelje na razvoju životnih vještina.	2022.	MONKS MONTK Komisije za obrazovanje	Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

CILJ: MLADI LJUDI IMAJU PRISTUP PROVJERENIM INFORMACIJAMA I OBRAZOVANJU KOJE IM OMOGUĆAVA DA KRITIČKI PROMIŠLJAJU I AKTIVNO UČESTVUJU U KONSTRUKTIVNOM DIJALOGU O POLOŽAJU I POTREBAMA MLADIH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Formalno obrazovanje omogućava mladima da razvijaju vještine na osnovu kojih mogu da prepoznaju i motivirani su da prijave govor mržnje i diskriminaciju u realnom ili virtualnom prostoru.	Provesti istraživanje o zastupljenosti, uzrocima, oblicima i posljedicama govora mržnje na mlade i osjećaj socijalne sigurnosti u FBiH.	2021.	MONKS MONTK	
	Provesti analizu dostupnih programa koji adresiraju i preveniraju govor mržnje (na osnovu: nacionalnosti, rase, spola, seksualne orijentacije, roda, religije, intelektualne i fizičke poteškoće) u okviru formalnog obrazovanja.	2022.	FMON	Nevladine organizacije
	Alocirati sredstva za obuke nastavnog osoblja o ulozi i modalitetima angažmana formalnog obrazovanja u prevenciji govora mržnje.	2022.	MONKS MONTK	Nevladine organizacije
	Podržati realizaciju onih programa i projekata u školama koji adresiraju govor mržnje.	2021.- kontinuirano	Kantonalna ministarstva obrazovanja Pedagoški zavodi	
	Uspostaviti ekspertni tim za izradu strategije prevencije govora mržnje u okviru formalnog obrazovanja.	2022.	FMON	Nevladine organizacije
	Kreirati strategiju za prevenciju govora mržnje u okviru formalnog obrazovanja.	2022.	FMON	Nevladine organizacije
	Identificirati i analizirati efektivnost programa prevencije govora mržnje koji se temelje na razvoju životnih vještina.	2022.	FMON	Nevladine organizacije
	Uspostaviti saradnju sa Vijećem roditelja i aktivno uključiti roditelje u aktivnosti prevencije govora mržnje u okviru njihovih redovnih aktivnosti.	2020.- kontinuirano	MONKS MONTK	Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

CILJ: MLADI LJUDI IMAJU PRISTUP PROVJERENIM INFORMACIJAMA I OBRAZOVANJU KOJE IM OMOGUĆAVA DA KRITIČKI PROMIŠLJAJU I AKTIVNO UČESTVUJU U KONSTRUKTIVNOM DIJALOGU O POLOŽAJU I POTREBAMA MLADIH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Osnovne i srednje škole pružaju mladima podršku pružajući prostor za siguran dijalog o različitostima (seksualnost, seksualne različitosti, rodne razlike).	Organizirati konsultativni sastanak koordinacije ministara FBiH u cilju definiranja koraka za stvaranje podržavajućeg obrazovnog okruženja za dijalog o različitostima.	2021.	FMON	Nevladine organizacije
	Provesti senzibilizacijske obuke direktora osnovnih i srednjih škola.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Provesti senzibilizacijske obuke pedagoga osnovnih i srednjih škola.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Kontinuirano provoditi obuke nastavnog osoblja.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	FMON Nevladine organizacije
	Identificirati edukativne programe koji doprinose dijalogu o različitostima i povećanju empatije i tolerancije među mladima.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	FMON Nevladine organizacije
	Podržavati realizaciju projekata koji doprinose dijalogu o različitostima i povećanju empatije i tolerancije među mladima.	2021.- kontinuirano	Kantonalna ministarstva obrazovanja	FMON Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

CILJ: OBRAZOVANJE PO MJERI MLADIH: OMOGUĆITI MLADIMA PRISTUP INKLUZIVNOM OBRAZOVANJU BAZIRANOM NA MODERNIM I DOKAZANO EFIKASNIM PEDAGOŠKIM PRISTUPIMA INKLUZIJE.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Unaprijeđen model inkluzivnog obrazovanja odgovara na specifične potrebe mladih.	Provesti analizu efikasnosti postojećih modela inkluzivnog obrazovanja u svim kantonima do kraja 2022.	2021.-2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Pedagoški zavodi Nevladine organizacije
	Provesti istraživanje o obrazovnim i zdravstvenim potrebama mladih koji pripadaju manjinskim i marginaliziranim skupinama.	2021.	FMON	Nevladine organizacije
	Definirati set preporuka za unapređenje inkluzivnog obrazovanja i integraciju modela u osnovne i srednje škole na području FBiH.	2021.	FMON	Nevladine organizacije
	Revidirati nastavne planove i programe osnovnih i srednjih škola i kreirati set preporuka za prilagodbu ishoda učenja specifičnostima vremena u kojem mladi žive i njihovim specifičnim potrebama.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Federalno ministarstvo zdravstva FMON Nevladine organizacije
Unaprijediti pristup i kvalitete inkluzivnog obrazovanja u FBiH.	Povećati broj mladih koji pohađaju inkluzivnu nastavu u okviru formalnog obrazovanja.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	
	Povećati broj nastavnika koji imaju kompetencije da provode inkluzivno obrazovanje.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Povećati broj roditelja i nastavnika koji su senzibilizirani i razumiju koristi inkluzivnog obrazovanja za svu djecu i mlade.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

INSTITUCIONALNI MEHANIZMI ZA INTEGRACIJU INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U FORMALNO OBRAZOVANJE AKTIVNO DOPRINOSU UNAPREĐENJU KVALITETE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Unaprijeđeni mehanizmi integracije inkluzivnih modela obrazovanja u formalno obrazovanje.	Provesti evaluaciju modela inkluzivnog obrazovanja u FBiH.	2021.	FMON	Nevladine organizacije
	Organizirati stručnu diskusiju o primjeni efektivnih metoda inkluzivnog obrazovanja i njhovoj replikaciji na škole u FBiH.	2021.	FMON	Nevladine organizacije
	Uspostava odjela za inkluzivno obrazovanje pri pedagoškim zavodima ili ministarstvima obrazovanja.	2022.	FMON	Nevladine organizacije Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH
	Uspostaviti model institucionalnog učenja i razmjene znanja i vještina među nastavnicima u FBiH.	2022.	FMON	Nevladine organizacije Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH
	Izraditi strategiju unapređenja inkluzivnog obrazovanja koja će adresirati potrebe djece i mladih sa intelektualnim i fizičkim poteškoćama i nadarene djece/mladih.	2023.	FMON	Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

OBRAZOVANJE O SEKSUALNOSTI, SEKSUALNOM I REPRODUKTIVNOM ZDRAVLJU I PRAVIMA DOSTUPNO JE UČENICIMA OSNOVNIH I SREDNJIH ŠKOLA U OKVIRU FORMALNOG OBRAZOVANJA U FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Unaprijeđena kvaliteta osnovnog i srednjeg obrazovanja uvođenjem relevantnih i uzrastu prilagođenih sadržaja u oblasti seksualnosti, seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava mladih na zdravlje.	Prema kantonalnim ministarstvima obrazovanja uputiti inicijativu o značaju i potrebi uvođenja obrazovanja o seksualnosti, seksualnog i reproduktivnog zdravlja u formalno osnovno i srednje obrazovanje.	2020.	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke	Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH
	Istraživanje o potrebama mladih u oblasti seksualnosti, seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava mladih na zdravlje.	2021.-2022.	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke	Nevladine organizacije
	Upoznati roditelje i javnost o značaju i relevantnosti sadržaja u oblasti seksualnosti, seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava mladih na zdravlje.	2021.-2022.	Federalno ministarstvo zdravstva	Nevladine organizacije
	Razvoj i uvođenje u formalno visokoškolsko obrazovanje kurikuluma o seksualnosti, seksualnom i reproduktivnom zdravlju i pravima mladih na zdravlje.	2021.-2023.	Kantonalna ministarstva obrazovanja Univerziteti	Nevladine organizacije
	Akreditacija kurikuluma za osnovne i srednje škole o seksualnosti, seksualnom i reproduktivnom zdravlju i pravima mladih na zdravlje.	2021.-2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Provesti metodološke obuke za nastavno osoblje osnovnih i srednjih škola u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava.	2021.-2024.	Kantonalna ministarstva obrazovanja Kantonalni prosvjetno-pedagoški zavodi Nevladine organizacije	Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

CILJ: NASTAVNO OSOBLJE U OKVIRU FORMALNOG OBRAZOVANJA I STRUČNOG USAVRŠAVANJA USVAJA ZNANJE, VJEŠTINE I SAVREMENE PEDAGOŠKE METODE RADA KOJI DOPRINOSU ELIMINACIJI STIGME I DISKRIMINACIJE MANJINSKIH GRUPA U FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Unaprijediti mehanizme obrazovanja nastavnog kadra u okviru formalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja.	Revizija pedagoških standarda i normativa za osnovne škole i izrada preporuka za usklađivanje sa međunarodnim normativima i standardima.	2021.-2022.	FMON	Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH Ministarstvo civilnih poslova BiH
	Izraditi sveobuhvatnu analizu potencijalnih pružalaca usluge stručnog usavršavanja i procjenu kvaliteta takvih programa.	2021.	FMON	Kantonalna ministarstva obrazovanja Kantonalni pedagoški zavodi Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH Nevladine organizacije
	Unapređenje zakonskog okvira koji regulira stručno usavršavanje.	2022.	MONKS MONTK Kantonalne skupštine	Nevladine organizacije
	Uspostaviti mehanizme kontrole kvalitete obrazovanja.	2022.	MONKS MONTK Kantonalni pedagoški zavodi	Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH
	Organizirati stručnu diskusiju o obrazovanju nastavnika u FBiH i mogućnostima unapređenja kompetencija nastavnika da primjenjuju savremene metode rada.	2022.	MONKS MONTK Kantonalni pedagoški zavodi	Nevladine organizacije Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH
	Akreditovati kurikule i afirmirati njihovu primjenu u cilju unapređenja kompetencija nastavnog osoblja da primjenjuje savremene metode podučavanja.	2022.- kontinuirano	MONKS MONTK	Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete BiH Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

CILJ: OBRAZOVNE INSTITUCIJE DOPRINOSE ELIMINACIJI RODNIH STEREOTIPA I RODNO ZASNOVANOG NASILJA U OKVIRU FORMALNOG OBRAZOVANJA .

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Kantonalna ministarstva obrazovanja doprinose postizanju većeg stepena rodne ravnopravnosti i eliminaciji rodni stereotipa.	Provesti analizu udžbenika i nastavnih planova i programa u cilju identifikacije stereotipnih sadržaja koji doprinose nejednakostima i pojavi rodno zasnovanog nasilja.	2021.-2022.	MONKS MONTK	Nevladine organizacije Gender centar FBiH Agencija za ravnopravnost spolova BiH
	Analizirati dostupne rodno transformativne programe u cilju identifikacije naučno utemeljenih i dokazano efikasnih obrazovnih metoda koje doprinose postizanju većeg stepena rodne ravnopravnosti.	2021.-2022.	MONKS MONTK FMON	Nevladine organizacije Gender centar FBiH Agencija za ravnopravnost spolova BiH
	Provesti metodološke obuke za nastavno osoblje osnovnih i srednjih škola u oblasti primjene rodno transformativnih obrazovnih alata i programa.	2021.-2023.	MONKS MONTK	Nevladine organizacije Gender centar FBiH Agencija za ravnopravnost spolova BiH
	Uspostaviti mehanizme kooperacije među ključnim akterima relevantnim za pitanje prevencije rodno zasnovanog nasilja.	2021.-2023.	MONKS MONTK	Nevladine organizacije Gender centar FBiH Agencija za ravnopravnost spolova BiH
	Provesti konsultacije sa predstavnicima NVO i gender mehanizama o modalitetima koordiniranog odgovora na pojavu rodno zasnovanog nasilja u osnovnim i srednjim školama.	2021. -2022.	MONKS MONTK	Nevladine organizacije Gender centar FBiH Agencija za ravnopravnost spolova BiH
	Uspostava ekspertne grupe za izradu međukurikularnog modela prevencije rodno zasnovanog nasilja.	2021.-2022.	MONKS MONTK	Nevladine organizacije Gender centar FBiH Agencija za ravnopravnost spolova BiH
	Usvajati politike o ulozi formalnog obrazovanja u eliminaciji rodne nejednakosti i eliminaciji rodni stereotipa kroz obrazovni proces.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja Kantonalne vlade	Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

CILJ: INKLUZIVNO OBRAZOVANJE DOPRINOSI UKLANJANJU SOCIJALNIH RAZLIKA I UNAPREĐENJU ODNOSA MEĐU MLADIMA.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Razvijen strateški okvir za efikasniju integraciju inkluzivnog obrazovanja u formalno obrazovanje.	Provesti sveobuhvatnu analizu indeksa inkluzivnosti u FBiH.	2021.	FMON	Nevladine organizacije
	Identificirati primjere dobre prakse u integraciji inkluzivnog obrazovanja u formalno obrazovanje.	2021.	FMON	Nevladine organizacije
	Oformiti ekspertnu grupu za kreiranje strateškog okvira za unapređenje stepena inkluzivnosti i dostupnosti inkluzivnog obrazovanja u FBiH.	2021.	FMON Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Kreirati strateški okvir za unapređenje stepena inkluzivnosti i dostupnosti inkluzivnog obrazovanja u FBiH.	2022.	FMON Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Uspostaviti sistem monitoringa i evaluacije modela inkluzivnog obrazovanja.	2022.	FMON Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

CILJ: INKLUZIVNO OBRAZOVANJE DOPRINOSI UKLANJANJU SOCIJALNIH RAZLIKA I UNAPREĐENJU ODNOSA MEĐU MLADIMA.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Osigurani resursi i podrška programima koji doprinose dijalogu, socijalnoj koheziji i eliminaciji diskriminacije, stigmatizacije i segregacije.	Provesti analizu i identificirati neformalne obrazovne programe koji se temelje na participativnom i kolaborativnom pristupu učenju i izučavanju.	2021.	FMON Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Organizirati stručnu diskusiju o primjeni participativnih modela rada i modela kolaborativnog učenja u okviru formalnog obrazovanja.	2021.	FMON Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Provesti analizu dostupnosti obuka za nastavno osoblje i motiviranosti nastavnog osoblja da unapređuju svoje znanje i vještine u radu sa učenicima.	2021.	Pedagoški zavodi Kantonalna ministarstva obrazovanja	FMON Nevladine organizacije
	Provesti analizu kapaciteta osnovnih i srednjih škola za realizaciju kolaborativnog i participativnog pristupa u obrazovanju.	2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Provesti istraživanje o fizičkim i socijalnim barijerama koje otežavaju pristup obrazovanju osobama sa fizičkim i intelektualnim poteškoćama.	2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Kreirati set preporuka za uspostavu minimalnih i optimalnih standarda za pružanje kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja.	2023.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Omogućiti infrastrukturna ulaganja u rekonstrukcije škola u cilju uklanjanja fizičkih barijera za osobe sa fizičkim poteškoćama.	2023.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Uvesti model Škole izvrsnosti u oblasti inkluzivnog obrazovanja u skladu sa postavljenim standardima.	2023.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

CILJ: INKLUZIVNO OBRAZOVANJE DOPRINOSI UKLANJANJU SOCIJALNIH RAZLIKA I UNAPREĐENJU ODNOSA MEĐU MLADIMA.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Jačati kapacitete nastavnog osoblja da radi sa mladima iz marginaliziranih grupa.	Provesti sveobuhvatnu analizu stavova, znanja i drugih kompetencija nastavnog osoblja u oblasti primjene tehnika inkluzivnog obrazovanja.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Identificirati dokazano efikasne kurikule i programe obuke za nastavno osoblje.	2021.	Pedagoški zavodi	Nevladine organizacije
	Provoditi kontinuirane obuke nastavnog osoblja u cilju razvoja kompetencija za inkluzivno obrazovanje.	2022.	Pedagoški zavodi	Nevladine organizacije
	Provoditi obuke učiteljica i učitelja o pozitivnim aspektima inkluzivnog obrazovanja na sve učenike i učesnike obrazovnog procesa.	2022.	Pedagoški zavodi	Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

CILJ: FORMALNO OBRAZOVANJE U FBiH DOPRINOSI PREVENCIJI GOVORA MRŽNJE JAČANJEM MEDIJSKE PISMENOSTI UČESNIKA OBRAZOVNOG PROCESA.

CILJ: Odgovorne institucije u FBiH primjenjuju kaznene mjere/sankcije prema osobama koje demonstriraju mržnju na portalima i socijalnim mrežama i utiču na percepciju javnosti o zakonskim normativima.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Unaprijeđen mehanizam prevencije i sankcioniranja govora mržnje u medijskom i virtualnom prostoru.	Analizirati rad relevantnih tijela (broj izrečenih mjera) i kreirati izvještaj o njihovom radu tokom posljednjih 5 godina.	2021.	Vijeće za štampu RAK	Nevladine organizacije
	Provesti istraživanje o stavovima i znanju učenika osnovnih i srednjih škola o govoru mržnje u javnom i virtualnom prostoru.	2021.-2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Provesti istraživanje javnog mnijenja o informiranosti građana o postojećim zakonskim regulativama vezano za govor mržnje i zakonske sankcije.	2022.	Vijeće za štampu RAK	Nevladine organizacije
	Provođenje medijske kampanje o važnosti prevencije govora mržnje u javnom, medijskom i virtualnom prostoru.	2021.-2022.	Vijeće za štampu RAK	Nevladine organizacije Mediji Obrazovne institucije
	Organizirati stručnu diskusiju o ulozi obrazovnih institucija u prevenciji govora mržnje u javnom i virtualnom prostoru.	2021.	Vijeće za štampu RAK Kantonalna ministarstva obrazovanja FMON	Nevladine organizacije Mediji
	Provesti analizu dostupnosti edukativnih programa koji u okviru formalnog obrazovanja doprinose smanjenju nasilja, govora mržnje i destigmatizaciji manjinskih grupa.	2021.-2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja FMON	Nevladine organizacije

OBRAZOVANJE

CILJ: FORMALNO OBRAZOVANJE U FBiH DOPRINOSI PREVENCIJI GOVORA MRŽNJE JAČANJEM MEDIJSKE PISMENOSTI UČESNIKA OBRAZOVNOG PROCESA.

CILJ: Odgovorne institucije u FBiH primjenjuju kaznene mjere/sankcije prema osobama koje demonstriraju mržnju na portalima i socijalnim mrežama i utiču na percepciju javnosti o zakonskim normativima.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Unaprijeđen mehanizam prevencije i sankcioniranja govora mržnje u medijskom i virtualnom prostoru.	Akreditovati programe koji doprinose eliminaciji stereotipa, prevenciji nasilja i govora mržnje u javnom i virtualnom prostoru.	2021.- kontinuirano	Kantonalna ministarstva obrazovanja FMON	Nevladine organizacije
	Provoditi metodološke obuke za nastavno osoblje u cilju njegovog osposobljavanja da u okviru nastavnog procesa doprinosi prevenciji govora mržnje u javnom i virtualnom prostoru.	2021.- kontinuirano	Kantonalna ministarstva obrazovanja FMON	Nevladine organizacije
	Provoditi informativne sesije za roditelje u cilju njihovog informiranja o posljedicama i sankcioniranju govora mržnje u virtualnom prostoru.	2021.- kontinuirano	Kantonalna ministarstva obrazovanja FMON	Nevladine organizacije

SOCIJALNI STATUS I EKONOMSKE PRILIKE

CILJ: MLADI LJUDI IMAJU PRISTUP TRŽIŠTU RADA, ŠTO IH VODI KA PRONALASKU KVALITETNIH POSLOVA .

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Povećan broj mladih koji nastavljaju obrazovanje nakon završene srednje škole.	Provoditi kontinuirane kampanje o značaju visokog obrazovanja na konkurentnost pojedinaca u poslovnom okruženju.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Pedagoški zavodi KSZ Privredna komora Udruženja poslodavaca Nevladine organizacije
	Pojednostaviti upisne politike i olakšati proces upisa na fakultete.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Univerziteti
	Povećati izdavanja za subvencioniranje troškova studiranja za mlade iz socijalno ugroženih kategorija stanovništva.	2022.	Kantonalne vlade	
Unaprijeđen sistem informiranja roditelja i učenika o traženim zvanjima i kompetencijama u oblasti tržišta rada.	Sprovesti stručne konsultacije o uspostavljanju sistema institucionalne koordinacije obrazovanja i zapošljavanja.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja Kantonalne službe zapošljavanja	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Federalni zavod za zapošljavanje
	Uspostaviti sistem institucionalne koordinacije sektora obrazovanja i zapošljavanja.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja Kantonalne službe zapošljavanja	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Federalni zavod za zapošljavanje Nevladine organizacije
	Uspostaviti model informiranja roditelja i mladih o trenutnim i budućim trendovima na tržištu rada.	2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja Kantonalne službe zapošljavanja	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Federalni zavod za zapošljavanje Nevladine organizacije
	Unaprijediti sisteme profesionalne orijentacije u školama FBiH.	2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja Kantonalne službe zapošljavanja	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Federalni zavod za zapošljavanje Nevladine organizacije
	Osigurati sredstva za stipendiranje i subvencioniranje smjerova koji su potrebni na tržištu rada.	2021- kontinuirano	Kantonalne vlade	

SOCIJALNI STATUS I EKONOMSKE PRILIKE

CILJ: USVOJENA STRATEGIJA ZA MLADE U FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Stvoreni tehnički preduslovi za izradu strategije za mlade.	Provesti sveobuhvatno istraživanje o potrebama mladih, sa fokusom na marginalizirane grupe mladih.	2021.-2022.	FMON	Nevladine organizacije
	Provesti sveobuhvatno istraživanje o faktorima koji doprinose odlasku mladih iz BiH.	2021.	FMON	Nevladine organizacije
	Organizirati konsultativne sastanke sa organizacijama civilnog društva koje imaju višegodišnje iskustvo u radu sa mladima.	2021.-2022.	FMON Kantonalna ministarstva obrazovanja	Nevladine organizacije
	Provesti istraživanje o trenutnim obrazovnim potrebama i zapošljavanju mladih u FBiH.	2021.	FMON Federalno ministarstvo rada i socijalne politike	Nevladine organizacije
	Alocirati finansijska sredstva za izradu strategije za mlade u FBiH.	2021.	Vlada FBiH	Nevladine organizacije
Izrađen dokument Strategija za mlade FBiH.	Nominirati resorno ministarstvo koje će koordinirati izradu Strategije.	2021.	Vlada FBiH	Nevladine organizacije
	Formirati ekspertni tim za izradu Strategije za mlade FBiH.	2021.	Vlada FBiH	Nevladine organizacije
	Osigurati učešće mladih u procesu izrade Strategije za mlade FBiH.	2021.	TBD	Nevladine organizacije
	Izraditi Strategiju za mlade FBiH.	2021.-2022.	TBD	Nevladine organizacije
	Uspostaviti model monitoringa i evaluacije realizacije mjera Strategije za mlade FBiH.	2021.-2022.	Vlada FBiH	Nevladine organizacije

SOCIJALNI STATUS I EKONOMSKE PRILIKE

CILJ: KREIRANA STRATEGIJA ZA ZAPOSŁJAVANJE MLADIH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Stvoreni tehnički preduslovi za izradu dokumenta Strategija za zapošljavanje mladih.	Prihvatiti inicijativu za izradu Strategije za zapošljavanje mladih.	2021.	Parlament FBiH	Nevladine organizacije
	Formirati ekspertni tim za izradu Strategije za zapošljavanje mladih.	2021.	Federalno ministarstvo rada i socijalne politike	Nevladine organizacije Udruženje poslodavaca FBiH
	Osigurati učešće mladih u procesu izrade Strategije za zapošljavanje mladih.	2021.	Federalno ministarstvo rada i socijalne politike	Nevladine organizacije
	Izraditi Strategiju za zapošljavanje mladih.	2021.-2022.	Federalno ministarstvo rada i socijalne politike	Nevladine organizacije Udruženje poslodavaca FBiH
	Uspostaviti model monitoringa i evaluacije realizacije mjera Strategije za zapošljavan- je mladih.	2021.-2022.	Federalno ministarstvo rada i socijalne politike	Nevladine organizacije

SOCIJALNI STATUS I EKONOMSKE PRILIKE

CILJ: SREDNJE OBRAZOVANJE OBAVEZNO JE NA PORUČJU FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Uvedeno obavezno srednje obrazovanje u sve kantone FBiH.	Analizirati efekte uvođenja obaveznog srednjeg obrazovanja u tri kantona u kojima je srednje obrazovanje obavezno.	2021.	Kantonalna ministarstva	FMON
	Organizirati stručne konsultacije o značaju i pozitivnim efektima obaveznog obrazovanja na unapređenje tržišta rada i konkurentnosti mladih na tržištu rada.	2021.	Kantonalna ministarstva	Nevladine organizacije Kantonalni zavodi za zapošljavanje Udruženje poslodavaca FBiH
	Alocirati sredstva za obavezno srednje obrazovanje u kantonima FBiH.	2022.	Kantonalne vlade	
	Izmijeniti zakonsku regulativu i uvesti srednje obrazovanje kao obavezu za prva dva razreda srednje škole.	2022.	Kantonalne vlade	

ZDRAVLJE I PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA

CILJ: PRUŽATELJI ZDRAVSTVENIH USLUGA IMAJU KOMPETENCIJE/
KAPACITET DA PONUDE USLUGU KOJA JE USKLAĐENA SA SPECI-
FIČNIM POTREBAMA OSOBA IZ MARGINALIZIRANIH SKUPINA.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Unaprijeđen pristup informacijama o dostupnim zdravstvenim uslugama za mlade iz LGBTQI+ populacije.	Organizirati konsultativni sastanak sa predstavnicima nevladinih organizacija koje rade na unapređenju i očuvanju zdravlja LGBTQI populacije u cilju identifikacije ključnih usluga.	2021.	FMZ	Nevladine organizacije Kantonalna ministarstva zdravstva
	Kreiranje baze podataka ili ažuriranje postojeće o institucijama, organizacijama i ekspertima koji rade sa marginaliziranim skupinama radi poboljšanja pristupa uslugama i poboljšanja kvalitete dostupnih usluga.	2021.-2022.	FMZ	Nevladine organizacije
	Publiciranje baze podataka i informiranje javnosti o dostupnim uslugama.	2022.	FMZ	Nevladine organizacije
	Organizirati konsultativni sastanak u okviru koordinacije ministara o harmoni- zaciji dostupnosti usluga relevantnih za osobe koje pripadaju marginaliziranim skupinama na kantonolnim nivoima.	2021.	FMZ	Koordinacija ministara zdravstva
	Provesti analizu dostupnih usluga za LBTQI+ populaciju i kreirati set preporuka za unapređenje pristupa i promociju dostupnih usluga.	2022.	FMZ	Nevladine organizacije
	Provesti istraživanje o uticaju socijalnih normi na pristup i korištenje dostupnih usluga za LGBTQI osobe u FBiH.	2023.	FMZ	Nevladine organizacije

ZDRAVLJE I PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA

CILJ: PRUŽATELJI ZDRAVSTVENIH USLUGA IMAJU KOMPETENCIJE/
KAPACITET DA PONUDE USLUGU KOJA JE USKLAĐENA SA SPECI-
FIČNIM POTREBAMA OSOBA IZ MARGINALIZIRANIH SKUPINA.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIALNI PARTNERI
Pružatelji zdravstvenih usluga imaju kompetencije/ kapacitet da ponude uslugu koja je usklađena sa specifičnim potrebama osoba iz marginaliziranih skupina.	Provesti analizu u cilju identifikacije kvalitetnih programa obuke za zdravstvene radnike dostupnih u BiH.	2021.	FMZ	Nevladine organizacije
	Akreditacija kurikuluma i edukativnih programa za obuku pružatelja zdravstvenih usluga za marginalizirane populacije.	2021.- kontinuirano.	FMZ	Nevladine organizacije AKAZ
	Provedenje stručnih edukacija ginekologa/-inje, hirurga/-inje i urologa/-inje za pružanje usluga specifičnih za LGBTQI populaciju.	2021.- kontinuirano.	FMZ	Nevladine organizacije
	Provedenje senzibilizacionih obuka za zdravstvene radnike u primarnoj zdravst- venoj zaštiti o značaju i dostupnosti usluga za LGBTQI osobe.	2021.	Kantonalne ministarstva zdravstva	Nevladine organizacije
	Uvođenje novih standarda kvaliteta usluga namijenjenih LGBTQI osobama.	2022.	AKAZ	Nevladine organizacije

ZDRAVLJE I PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA

CILJ: PRUŽATELJI ZDRAVSTVENIH USLUGA IMAJU KOMPETENCIJE/
KAPACITET DA PONUDE USLUGU KOJA JE USKLAĐENA SA SPECI-
FIČNIM POTREBAMA OSOBA IZ MARGINALIZIRANIH SKUPINA.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Pružatelji zdravstvenih usluga imaju kompetencije/kapacitet da ponude uslugu koja je usklađena sa specifičnim potrebama osoba iz marginaliziranih skupina.	Provesti analizu u cilju identifikacije kvalitetnih programa obuke za zdravstvene radnike dostupnih u BiH.	2021.	FMZ	Nevladine organizacije
	Akreditacija kurikuluma i edukativnih programa za obuke pružatelja zdravstvenih usluga za marginalizirane populacije.	2021.- kontinuirano	FMZ	Nevladine organizacije AKAZ ³³
	Provođenje stručnih edukacija ginekologa/-inja, hirurga/-inja i urologa/-inja za pružanje usluga specifičnih za LGBTQI populaciju.	2021.- kontinuirano	FMZ	Nevladine organizacije
	Provođenje senzibilizacijskih obuka za zdravstvene radnike u primarnoj zdravstvenoj zaštiti o značaju i dostupnosti usluga za LGBTQI osobe.	2021.	Kantonalna ministarstva zdravstva	Nevladine organizacije
	Uvođenje novih standarda kvalitete usluga namijenjenih LGBTQI osobama.	2022.	AKAZ	Nevladine organizacije

ZDRAVLJE I PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA

CILJ: MLADE LGBTQI+ OSOBE IMAJU PRISTUP KVALITETNIM I PRILAGOĐENIM USLUGAMA PSIHO SOCIJALNE PODRŠKE U OKVIRU CENTARA ZA MENTALNO ZDRAVLJE.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
LGBTQI osobe su informirane o dostupnim uslugama psihosocijalne podrške u okviru centara za mentalno zdravlje.	Informirati javnosti o dostupnim uslugama putem službenih komunikacijskih kanala.	2021.	FMZ Centri za mentalno zdravlje u FBiH Kantonalna ministarstva zdravstva	Nevladine organizacije
	Razviti referalni mehanizam u saradnji sa obrazovnim institucijama i centrima za socijalni rad.	2022.	FMZ	Nevladine organizacije
	Izrada lifesta sa informacijama o dostupnim uslugama psihosocijalne podrške i distribucija u okviru primarne zdravstvene zaštite.	2022.	FMZ	Kantonalna ministarstva obrazovanja Federalno ministarstvo obrazovanja
	Provesti senzibilizacijske i informativne obuke za pedagoge osnovnih i srednjih škola o adolescentskoj psihologiji, sa fokusom na potrebe LGBTQI osoba i dostupnost usluga u okviru centara za mentalno zdravlje.	2023.	Federalno ministarstvo zdravstva Kantonalna ministarstva obrazovanja	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Nevladine organizacije

ZDRAVLJE I PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA

CILJ: MLADI KORISTE DOSTUPNE ZDRAVSTVENE USLUGE U FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Prijateljske zdravstvene usluge usklađene su sa specifičnim potrebama mladih.	Provesti istraživanje o specifičnim zdravstvenim potrebama mladih i novim trendovima u ponašanju mladih koji su relevantni za prevenciju i očuvanje zdravlja.	2021.	Federalno ministarstvo zdravlja	Nevladine organizacije
	Mapirati zdravstvene ustanove koje ispunjavaju standard pružanja prijateljskih usluga za mlade.	2021.	Federalno ministarstvo zdravlja	Nevladine organizacije
	Usvojiti nove/adaptirati postojeće kurikulume za obuke zdravstvenih radnika o pružanju specifičnih usluga za mlade, sa fokusom na marginalizirane skupine mladih.	2021.	Federalno ministarstvo zdravlja Kantonalna ministarstva zdravlja	Nevladine organizacije
	Kreirati set preporuka za prilagodbe zdravstvenih usluga specifičnim potrebama mladih.	2022.	Federalno ministarstvo zdravlja Kantonalna ministarstva zdravlja	Nevladine organizacije

ZDRAVLJE I PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA

CILJ: MLADI KORISTE DOSTUPNE ZDRAVSTVENE USLUGE U FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Prijateljske zdravstvene usluge dostupne su mladima u FBiH.	Razviti/prilagoditi standarde u pružanju prijateljskih zdravstvenih usluga mladima.	2021.	Federalno ministarstvo zdravlja Kantonalna ministarstva zdravlja	Nevladine organizacije
	Provesti obuke za zdravstveno osoblje primarne zdravstvene zaštite za pružanje prijateljskih usluga mladima.	2022.- kontinuirano	Kantonalna ministarstva zdravlja	Nevladine organizacije
	Provesti obuku ginekologa i urologa u oblasti pružanja prijateljskih zdravstvenih usluga za mlade.	2022.- kontinuirano	Kantonalna ministarstva zdravlja	Nevladine organizacije
	Provoditi kampanje informiranja mladih o značaju prevencije i dostupnim zdravstvenim uslugama.	2021.- kontinuirano	Kantonalna ministarstva zdravlja	Nevladine organizacije
	Uspostaviti saradnju sa srednjim školama i fakultetima u cilju pružanja outreach usluga teško dostupnim podskupinama mladih.	2021.- kontinuirano	Kantonalna ministarstva zdravlja	Nevladine organizacije

ZDRAVLJE I PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA

CILJ: MLADI KORISTE DOSTUPNE ZDRAVSTVENE USLUGE U FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Obrazovne i zdravstvene institucije koordinirano doprinose razvoju zdravstvene pismenosti i eliminaciji socijalnih determinanti nezdravih oblika ponašanja.	Provesti istraživanje o socijalnim determinantama ponašanja i socio-kulturnim faktorima koji doprinose usvajanju nezdravih oblika ponašanja.	2021.	Federalno ministarstvo zdravstva	Nevladine organizacije
	Analizirati dostupna istraživanja o navikama i ponašanju adolescenata i mladih i formulirati sektorske preporuke (obrazovanje i zdravlje).	2021.	Federalno ministarstvo zdravstva	Nevladine organizacije
	Provesti istraživanje o najugroženijim grupama mladih, identificirati grupe i potrebe pojedinih populacija.	2021.	Federalno ministarstvo zdravstva	Nevladine organizacije
	Organizirati stručne konsultacije o prilagodbi postojećih i uvođenju novih mladima prilagođenih usluga, sa fokusom na teško dostupne grupe.	2021.	Federalno ministarstvo zdravstva	Nevladine organizacije
	Organizirati stručne konsultacije o ulazi obrazovanja u promociji i zaštiti zdravlja mladih.	2021.	Kantonalna ministarstva zdravstva	Nevladine organizacije
	Razviti sistem informiranja mladih o dostupnim zdravstvenim uslugama u okviru formalnog obrazovanja.	2022.	Kantonalna ministarstva zdravstva	Nevladine organizacije
	Uspostaviti model saradnje zdravstvenih i obrazovnih institucija u dva kantona.	2022.	Kantonalna ministarstva zdravstva	Nevladine organizacije

ZDRAVLJE I PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA

CILJ: MLADI KORISTE DOSTUPNE ZDRAVSTVENE USLUGE U FBiH.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Unaprijeđeni kapaciteti obrazovnih institucija da doprinose eliminaciji socijalnih determinanti nezdravih oblika ponašanja i razvoju zdravstvene pismenosti mladih.	Uspostaviti ekspertnu grupu za izradu kurikuluma za osnovne i srednje škole.	2021.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Kantonalna ministarstva zdravstva Pedagoški zavodi Nevladine organizacije
	Razviti paket za obuke nastavnika u oblasti promocije i zaštite zdravlja mladih.	2021.	Pedagoški zavodi	Kantonalna ministarstva zdravstva Nevladine organizacije
	Provesti obuke nastavnika u oblasti socijalnih i rodni determinanti zdravlja i ponašanja.	2022.	Pedagoški zavodi	Kantonalna ministarstva zdravstva Nevladine organizacije
	Provoditi edukativne aktivnosti i kampanje u školama.	2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Kantonalna ministarstva zdravstva Nevladine organizacije
	Analizirati učinke učešća formalnog obrazovanja na stavove, navike i ponašanje mladih.	2023.	Pedagoški zavodi Kantonalna ministarstva zdravstva	Nevladine organizacije

SOCIJALNI STATUS I EKONOMSKE PRILIKE

CILJ: MLADI LJUDI IMAJU PRISTUP TRŽIŠTU RADA, ŠTO IH VODI KA
PRONALASKU KVALITETNIH POSLOVA .

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Uspostavljen sistem koordinacije sektora obrazovanja i zapošljavanja.	Provesti sveobuhvatnu analizu tržišta rada i dinamičkih promjena poslovnog okruženja.	2021.	Entitetski zavodi za zapošljavanje	Kantonalne službe za zapošljavanje Privredna komora Udruženja poslodavaca
	Uskladiti obrazovne (upisne) politike sa potrebama tržišta rada.	2022.	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Kantonalna ministarstva obrazovanja i nauke	KSZ Privredna komora Udruženja poslodavaca
	Uspostaviti sistem razmjene informacija između sektora obrazovanja i zapošljavanja.	2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Privredna komora Udruženja poslodavaca
	Formirati ekspertni tim za izradu kurikuluma izvrsnosti.	2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja Pedagoški zavodi	KSZ Privredna komora Udruženja poslodavaca Nevladine organizacije
	Integracija kurikuluma izvrsnosti u nastavne planove i programe u FBiH.	2022.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Pedagoški zavodi
	Provesti obuke direktora o primjeni kurikuluma izvrsnosti u nastavnom procesu.	2023.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Pedagoški zavodi KSZ Privredna komora Udruženja poslodavaca Nevladine organizacije
	Provoditi obuke za nastavno osoblje o pristupima i tehnikama rada na postizanju ciljeva kurikuluma izvrsnosti.	2023.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Pedagoški zavodi KSZ Privredna komora Udruženja poslodavaca Nevladine organizacije
	Uspostaviti sistem mjerenja efekata integracije kurikuluma izvrsnosti na razvoj kompetencija relevantnih za tržište rada.	2023.	Kantonalna ministarstva obrazovanja	Pedagoški zavodi KSZ Privredna komora Udruženja poslodavaca Nevladine organizacije

UČEŠĆE MLADIH

CILJ: MLADI U FBiH AKTIVNO UČESTVUJU U KREIRANJU POLITIKA I STRATEGIJA KOJE SE NA NJIH ODOSE.

OČEKIVANI REZULTATI	MJERE	PERIOD REALIZACIJE	ODGOVORNE INSTITUCIJE	POTENCIJALNI PARTNERI
Uspostavljen Savjet mladih FBiH.	Provesti analizu postojećih mreža mladih i drugih organizacija mladih te procijeniti njihove kapacitete.	2021.	FMON	Nevladine organizacije
	Provesti analizu rada i identificirati vodeće organizacije civilnog društva u sektorima obrazovanja, zapošljavanja, prava, zdravlja, rodne ravnopravnosti.	2021.	FMON	
	Organizirati stručni skup i kreirati okvir za uspostavljanje savjeta mladih.	2021.	Vlada FBiH	Nevladine organizacije
	Osigurati sredstva za uspostavu i rad Savjeta mladih FBiH za period od 4 godine.	2022.	Vlada FBiH	
	Uspostaviti model kooperacije sa Savjetom mladih FBiH.	2022.	Resorna ministarstva	Nevladine organizacije
Savjet mladih FBiH aktivno doprinosi unapređenju položaja mladih.	Redovno održavati sastanke sa predstavnicima Savjeta mladih FBiH.	2021 kontinuirano	Kantonalna ministarstva	Nevladine organizacije
	Ojačati kapacitete Savjeta mladih u oblasti zagovaranja i razvoja politika i strategija za mlade.	2021.	TBD	Nevladine organizacije

ZAKLJUČAK

Aktivno učešće mladih u razvoju politika i strateških dokumenata važan je preduslov u stvaranju okruženja koje pozitivno odgovara na njihove specifične potrebe i okolnosti u kojima se školuju, odrastaju i ostvaruju svoje potencijale. Nedostatak dijaloga sa mladima, sa druge strane, vodi ka riziku da mjere i aktivnosti koje su usmjerene na unapređenje njihovog položaja izostave jedan ili više faktora koji utiču na mlade ili da parcijalno adresiraju probleme sa kojima se suočavaju.

Da bi pomogli donosiocima odluka, kreatorima politika i drugim relevantnim subjektima uključenim u procese odlučivanja, procese razvoja strateških dokumenata, uključili smo mlade u participativni proces, koji je obuhvatio dinamične konsultacije, konsultacije stručne literature i, na osnovu učešća mladih, kreirali strateški okvir sa jasnim preporukama kako, kada i u kojoj mjeri započeti aktivnosti koje će unaprijediti njihov položaj, ali i dostupne prilike za njihovo sigurno odrastanje i kvalitetan život.

Odlazak mladih i sistemski odgovor na ovaj društveni problem ne može se obuhvatiti jednom intervencijom budući da identificirani razlozi odlaska ne mogu biti tretirani od samo jedne institucije u zemlji. Zapravo, potrebno je institucionalno jedinstvo i sinhroniziran odgovor, no u političkom aparatu Bosne i Hercegovine to nije jednostavno rješenje.

Kvalitetno obrazovanje u direktnoj je korelaciji sa ekonomskim prilikama, a ulaganje u dostupnost kvalitetnog obrazovanja za sve mlade ljude predstavlja važan iskorak u stvaranju boljih ekonomskih prilika za sve generacije, trenutne i buduće. To ujedno predstavlja i stvaranje novih generacija koje posjeduju kompetencije relevantne na tržištu rada, što predstavlja važan preduslov za izgradnju BiH. Unapređenjem postojećih i kreiranjem novih obrazovnih politika potrebno je odgovoriti na potrebe mladih, ali i stimulirati pozitivne promjene koje će unaprijediti ishode učenja, isporučiti kvalitetniji i obrazovniji kadar potreban tržištu rada. Odrastanje i novi trendovi kojima su mladi izloženi zahtijevaju promjenu paradigme obrazovanja, koje je nekvalitetno i kojem su nužne sveobuhvatne reforme. Mladi naglašavaju da obrazovanje daje prostor za razvoj stereotipa prema manjinskim grupama, a upravo je obrazovanje platforma koja ima potencijal da slavi različitosti i da doprinosi eliminaciji stereotipa koji su preduslov za nerazumijevanje i manjak tolerancije koji egzistiraju u našem društvu.

Važan faktor u stvaranju ambijenta koji afirmira ostanak mladih su mediji. Mladi smatraju da je medijski prostor, što uključuje i socijalne mreže, često korišten za iskazivanje mržnje i da izostanak društvenog odgovora na govor mržnje u medijskom prostoru doprinosi stvaranju klime koja ohrabruje odlazak mladih. Mladi smatraju da to doprinosi stvaranju osjećaja nesigurnosti, s obzirom da sankcije prema onima koji šire poruke koje se mogu posmatrati kao govor mržnje izostaju, što svima šalje poruku da je govor mržnje općeprihvaćeno ponašanje koje neće biti sankcionirano. Sa druge strane, marginalizirane skupine i manjinske skupine u BiH često su izložene

govoru mržnje, a među njima i mladi koji pripadaju ovim populacijskim skupinama. Mladi prepoznaju obrazovanje kao ključnu preventivnu platformu koja može uticati na stavove, vrijednosti i ponašanje mladih, a posebno je važna uloga ministarstava obrazovanja u afirmaciji i podršci projektima i edukacijama koji mogu biti važan suplement odgojno-obrazovnom procesu. Pored obrazovanja, za prevenciju govora mržnje važno je raditi na edukaciji o medijskoj etici, regulirati socijalne mreže, razviti mehanizme prijavljivanja i provoditi edukacije kako bi se oni izloženi govoru mržnje bez prepreka mogli obratiti relevantnim institucijama i prijaviti ponašanja koja narušavaju njihova prava.

Nezaposlenost i otežan pristup tržištu rada i dalje predstavljaju najveći izazov za ostanak mladih u BiH. Statistike pokazuju da je BiH u globalnoj perspektivi na drugom mjestu po stopi nezaposlenosti mladih. Nezaposlenost mladih direktno je povezana s ukupnom stopom nezaposlenosti kao posljedicom ekonomskih aktivnosti u državi. Smanjenje nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini predstavlja velik izazov za vlasti, kako s ekonomskog tako i socijalnog aspekta. Jedna od većih prepreka za mlade na tržištu rada je nedostatak radnog iskustva, a velik broj oglasa i konkursa za posao kao glavni uvjet za prijem u radni odnos navodi upravo radno iskustvo ili radni staž od barem jedne ili dvije godine.

Aktivne politike zapošljavanja i dalje su nerazvijene u BiH iako se bilježi rast izdvajanja sredstava za njihovu realizaciju posljednjih nekoliko godina. Aktivnim politikama zapošljavanja dominiraju mjere sufinansiranja i samozapošljavanja i njima se uglavnom nastoji adresirati probleme ciklične nezaposlenosti kroz "zakup" radnih mjesta, dok su potencijali ovakvih mjera u rješavanju problema strukturalne nezaposlenosti minimalni i sekundarni. Mladi smatraju da se značajan progres u stvaranju boljeg ekonomskog ambijenta za mlade može postići uspostavom kvalitetnije koordinacije sektora obrazovanja i zapošljavanja, te unapređenjem sistema informiranja roditelja i učenika o traženim zvanjima i kompetencijama u oblasti tržišta rada. Razvoj strategije za mlade u FBiH i razvoj strategije za zapošljavanje mladih FBiH predstavljaju prioritete koje mladi ističu kao ključne za unapređenje položaja mladih u FBiH.

Zdravlje i usluge za očuvanje zdravlja mladih također su, prema mišljenju mladih, prostor otvoren za brojna unapređenja. Zdravstvene usluge namijenjene mladima u maloj mjeri se razlikuju od onih koje su namijenjene odraslima, što je važan pokazatelj neprilagođenosti usluga ovoj populacionoj skupini. Za razliku od odraslih, koji se u najvećoj mjeri obraćaju zdravstvenom sistemu kada za to postoje zdravstvene indicije, mladi ljudi, često zbog svog ponašanja i niskog stepena zdravstvene pismenosti, rijetko koriste ove usluge ili, također, kao i odrasli, koriste ih samo kada za to postoje indicirani zdravstveni razlozi. Sa druge strane, pojedine skupine mladih koje pripadaju marginaliziranim skupinama mladih imaju potrebe prema zdravstvenim uslugama koje se razlikuju od onih koje treba ili koristi opća populacija mladih, a postojanje ovih usluga i pristup njima dodatno se komplicira kada su u pitanju subpopulacijske skupine mladih.

U vremenu odrastanja, pojedina ponašanja su u suprotnosti sa društvenim kontekstom i tradicionalnim normama pa mladi ljudi mogu biti obeshrabreni da koriste usluge zbog straha od narušene povjerljivosti ili zbog straha da će zdravstveni radnici imati osuđujući stav zbog ponašanja kojem su pojedine mlade osobe sklone. Sa druge strane, mnogi zdravstveni radnici i važeći protokoli garantiraju poštivanje prava klijenata, što podrazumijeva neosuđujuće stavove i zaštitu povjerljivosti i privatnosti. Nepovjerenje prema zdravstvenom sistemu dijelom je uslovljeno vlastitim iskustvima, a često nepotpunim ili nedostajućim informacijama o dostupnim uslugama i stepenu njihove kvalitete. Veoma je važno informirati mlade ljude o kvalitetnim uslugama koje su im dostupne i na taj način unaprijediti pristup tim uslugama. Mladi smatraju da je iznimno važno osigurati kvalitetu dostupnih usluga razvojem kompetencija pružatelja usluga, kako bi one bile usklađene sa njihovim specifičnim potrebama, a posebno mladih iz marginaliziranih skupina. Unapređenje sistema informiranja o dostupnim uslugama, sa posebnim fokusom na psihosocijalnoj podršci, istaknuti su kao prioriteti prema mišljenju mladih. Posebno je važno unaprijediti pristup uslugama mladima iz LGBTQI+ populacije, ne isključujući ni opću populaciju mladih. Navedene usluge mogu biti važan faktor ostanka mladih u BiH jer mogu adresirati probleme sa kojima se suočavaju, a koje često, usljed izostanka, ohrabruju mlade da podršku potraže van granica Bosne i Hercegovine.

Da bismo razumjeli mlade, prepoznali njihove potrebe i adekvatno odgovorili na probleme sa kojima se suočavaju, veoma je važno komunicirati sa mladima i uključiti ih u strukturirane diskusije o problemima i potrebama ove populacije. Dijalog sa mladima omogućava direktno učešće mladih u razvoju ključnih dokumenata, strategija i politika koje se odnose na mlade. Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine naglašava pravo mladih da učestvuju u svim sferama javnog života; ipak, institucije u FBiH djelimično ili deklarativno ističu svoju posvećenost uključivanju mladih i mladi su zapravo isključeni i na marginama sfere donošenja odluka koje se na njih odnose. Učešće mladih ljudi zagovaraju Vijeće Evrope, Evropski omladinski forum, Evropska komisija i slične međunarodne organizacije i institucije. Na nivou Evropske unije postoje dokumenti koji se tiču učešća mladih i njihovog položaja kao što su Evropska povelja o učešću mladih na lokalnom i regionalnom nivou, Evropska strategija za mlade za razdoblje od 2019. do 2027. godine, Bijela knjiga za mlade, Rezolucija o Evropskoj omladinskoj politici/strategiji za mlade i slično.

Mladi FBiH smatraju da je formiranje savjeta mladih Federacije Bosne i Hercegovine važan preduslov u afirmaciji uključivanja mladih u dijalog o njihovom položaju. Postojeća tijela za mlade mogu djelimično odgovoriti na potrebe svih subpopulacijskih skupina mladih, no vrijedi dodati da ne postoji tijelo koje zagovara pitanja mladih nakon završenog obrazovanja.

Ovim dokumentom nastojimo pomoći mladim aktivistima, ali i kreatorima politika i donosiocima odluka, da slušajući glasove mladih aktivno doprinesu unapređenju njihovog položaja ali i prilika koje su im dostupne i značajne da vode kvalitetne živote u okruženju koje im omogućava da dosegnu svoje potencijale.

Na kraju, ne smijemo zaboraviti posljedice pandemije virusa COVID-19, koja je u mnogim aspektima uticala na ekonomiju, obrazovanje, zdravlje i ukupne prilike za mlade. Posljedice pandemije još nisu dosegle svoj maksimum, ali bez obzira na to koliko će pandemija potrajati i kakve će posljedice ostaviti na privredu i ekonomiju zemlje, mladi će biti važan faktor u cjelokupnom procesu oporavka. Ovim dokumentom i predloženim preporukama dajemo podršku i oporavku naše zemlje aktivnim uključivanjem onih koji su tokom pandemije pokazali svoj kapacitet brojnim inovacijama kojima su pomogli da se svi lakše i sa manje posljedica borimo protiv pandemije, a to su opet mladi ljudi.

LITERATURA

- Fondacija Mozaik i Institut za razvoj mladih KULT. 2020. Rezultati istraživanja o utjecaju pandemije COVID-19 na mlade aktivistkinje i aktiviste.
- Ruralyouthandthe COVID-19 pandemic, FAO. 2020. Ruralyouthandthe COVID-19 pandemic. Rome. <https://doi.org/10.4060/ca9531en>
- Department of Economic and Social Affairs (DESA), United Nations. 2020. Specialissue on COVID-19 and Youth.
- Anketa o radnoj snazi, koju objavljuje Agencija za statistiku BiH i Unija za održivi povratak i integracije u BiH. 2019.
- Nacrt rezolucije Vijeća Europske unije i predstavnika Europske unije, vladâ država članica koje se sastaju u Vijeću o okviru za europsku saradnju na polju mladih: Strategija za mlade Europske unije 2019.-2027.
- Glasovi mladih, istraživanje o mladima u BiH, Konsolidirani izvještaj kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja, Sarajevo, Prism Research & Consulting d.o.o., maj 2016.
- Masovni odlazak mladih iz BiH: Potraga za poslom ili bijeg od stvarnosti? Sarajevo, Centar za izborne studije (CIS) i Fondacija „Heinrich Böll“, juli 2017.
- Studija o mladima, Bosna i Hercegovina, 2018/2019, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES). 2019.
- Socio-ekonomske percepcije mladih u BiH. Istraživanje proveo PRISM RESEARCH. Godina: 2017.
- Preuzeto sa zvanične web-stranice Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke: <http://www.fmon.gov.ba/Sektor/PregledSektora?id=2>
- Osvješćivanje prisutnosti rodnih stereotipa u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju. 2017.
- Što uče djeca u BiH, Žene su domaćice, kuharice - Muškarci su znanstvenici, piloti. Pogled.ba. 2019. Dostupno na: <http://m.pogled.ba/clanak/sto-uce-djeca-u-bih-zene-su-domacice-kuharice-muskarci-su-znanstvenici-piloti/182500> .
- Izvještaj o homofobiji, bifobiji i transfobiji u školama u BiH. Sarajevski otvoreni centar. 2013.
- Predrasude o inkluziji u nastavi. Mreža za izgradnju mira. 2019.
- Dostupno na: <https://www.mreza-mira.net/vijesti/clanci/predrasude-o-inkluziji-u-nastavi/>
- Stereotipi su prvi korak ka netoleranciji. Školegijum. 2019.
- Pogled iz drugog ugla: udžbenička politika i analiza zastupljenosti stereotipa u udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo. Fondacija CURE. 2016.
- Web-izvor: Govor mržnje na internetu: međunarodni standardi i zaštita. Analiziraj.ba. 2019. Dostupno na: <https://analiziraj.ba/2019/08/23/govor-mrznje-na-internetu-medunarodni-standardi-i-zastita/>
- United Nations Strategy and plan of action on hate speech. United Nations. 2019.
- Against hate, Guidebook of good practices in combating hate crimes and hate speech. 2019.

- Od jačanja efikasnosti javnih službi za zapošljavanje do manje stope nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini. Policy Brief 01. Vijeće Europe. 2014.
- Aktivne politike zapošljavanja u BiH: Zašto više pažnje trebamo posvetiti programima obuke? Analitika. 2016.
- Plan djelovanja za mlade Grada Sarajeva (nacrtni). Grad Sarajevo. 2019.
- Preuzeto sa: Ciljevi Gender akcionog plana BiH. Gender centar Federacije BiH. Dostupno na: <https://www.gcfbih.gov.ba/project/obrazovanje/>
- Analiza politika u oblasti povezanosti obrazovnog sistema i tržišta rada u Bosni i Hercegovini. Centar za politike i upravljanje. 2011.
- Working for health and growth, Investing in the health workforce, Report of the High-Level Commission on Health Employment and Economic Growth. World Health Organization. 2016.
- Economic and social impacts and benefits of health systems. World Health Organization. 2019.
- Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: zdravstvo. Sarajevski otvoreni centar. Sarajevo. 2013.
- Medicinski aspekti prilagodbe spola - Priručnik za medicinske stručnjake/-inje i zdravstvene radnike/-ce o pružanju usluga i podrške trans osobama u procesu tranzicije. Sarajevski otvoreni centar. 2018.
- Back to the Suitcase? Emigration during the Great Recession in Spain. South European Society and Politics. 2017 VOL. 22, NO. 4, 447–471.
- Draft Resolution of the Council of the European Union and the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council on a framework for European cooperation in the youth field: The European Union Youth Strategy 2019-2027.
- UN Department of Economic and Social Affairs. 2016. Youth and migrations, Youth Issue Briefs.
- EUROSTAT. 2020. Young people – migration and socioeconomic situation.
- World Health Organization. [2006]. Orientation programme on adolescent health for health care providers. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42868>
- Seginer, R. 2003. Adolescent Future Orientation: An Integrated Cultural and Ecological Perspective. Online Readings in Psychology and Culture, 6(1). <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1056>

Prilog 1: Plan rada prve interaktivne radionice sa mladima

UNAPREĐENJE POLOŽAJA MLADIH U FBiH

DAN I		VRIJEME		DAN II	
TEMA	DODATNE INFO			TEMA	DODATNE INFO
Otvaranje radionice - Predstavljanje trenera i učesnika - Pravila rada - Gdje smo sada i gdje želimo biti? - Očekivanja učesnika - Predtestiranje znanja	Uvodna sesija	09:00 - 09:20	09:30 - 09:45	Otvaranje drugog dana radionice	
			09:45 - 10:45	Brainstorming 75 – Šta nas brine, šta nas nervira?	Rad u grupama
			10:45 - 11:15	Clustering prioriteta	Rad u grupama Prezentacije grupa
Razvoj identiteta tokom puberteta i adolescencije	Interaktivna sesija	09:20 - 10:40	11:15 - 11:35	Pauza	
Ja sam kao ti, ti si kao ja – sličnosti i razlike među nama	Interaktivna sesija	10:40 - 11:20	11:35 - 13:00	Identifikacija promjene koja je najznačajnija za mlade	Rad u grupama i prezentacije grupa
Pauza		11:20 - 11:40	13:00 - 14:00	Ručak	
Specifičnosti adolescencije i potrebe adolescenata	Interaktivna sesija	11:40 - 13:00	14:00 - 14:10	Energizer	Vježba podizanja radne energije
Ručak		13:00 - 14:00	14:10 - 15:00	Definiranje ciljeva – na putu do boljeg položaja mladih	Rad u grupama Prezentacije grupa
Energizer	Vježba podizanja radne energije	14:00 - 14:10	15:00 - 16:00	Ko nam može pomoći u ostvarenju ciljeva i promjene kojoj težimo?	Rad u grupama Prezentacije grupa
Moć, privilegije i prava	Interaktivna radionica	14:10 - 15:00	16:00 - 16:45	Relevantnost promjena za institucije i donosiocje odluka	Rad u grupama Prezentacije grupa
Socijalna ekskluzija	Interaktivna sesija	15:00 - 15:45	16:45 - 17:00	Zatvaranje radionice - Predstavljanje drugog ciklusa radionice - Evaluacija radionice - Posttestiranje znanja - Završna riječ	Interaktivna sesija Ispunjavanje evaluaci- jskih upitnika i posttestiranje znanja
Pauza		15:45 - 16:00			
Kalendar ljudskih prava	Interaktivna sesija	16:00 - 16:45			
Zatvaranje prvog dana radionice		16:45 - 17:00			
			17:00	Kraj	

Prilog 2: Plan rada druge interaktivne radionice sa mladima

UNAPREĐENJE POLOŽAJA MLADIH U FBiH

DAN I		VRIJEME		DAN II	
TEMA	DODATNE INFO			TEMA	DODATNE INFO
Otvaranje radionice - Predstavljanje plana rada druge radionice - Osvrt na rezultate evaluacije prethodne radionice	Uvodna sesija	09:00 - 09:20 09:20 - 10:20 10:20 - 11:10 11:10 - 11:40 11:40 - 13:00 13:00 - 14:00	09:00 - 09:15 09:15 - 10:00 10:00 - 11:00 11:00 - 11:30 11:30 - 13:00 13:00 - 14:00	Otvaranje drugog dana radionice	
Jednakost i ravnopravnost - relevantnost za ostanak u BiH	Interaktivna sesija	14:00 - 14:10 14:10 - 15:00 15:00 - 16:00	14:00 - 16:00 16:00 - 17:00 17:00	Uvod u komunikacijske vještine	Interaktivna sesija
Kada bi svijet imao 100 ljudi - upoznajmo bogatstvo razlika	Interaktivna sesija	16:00 - 17:00 17:00 - 17:10 19:00	17:10	Vještine efektivne komunikacije	Interaktivna sesija
Pauza				Pauza	
Razvoj projekta: Druga faza razvoja - Validacija postavljenih ciljeva - Formulacija općih i specifičnih ciljeva	Interaktivna sesija			Vještine efektivne komunikacije (nastavak)	Interaktivna sesija
Ručak				Ručak	
Energizer	Vježba podizanja radne energije			Javni govor - kreiranje scenarija za prezentaciju i rad na pripremi javnog govora	Rad u grupama i pripreme kratkih prezentacija/javnih nastupa
Ostanak mladih i strateški interesi institucija	Rad u grupama i prezentacije grupa			Individualne prezentacije i komentari	Prezentacije i komentari u kontekstu primjene i unapređenja vještina
Kreiranje poruka	Rad u grupama i prezentacije grupa			Zatvaranje radionice - Predstavljanje trećeg ciklusa radionice - Evaluacija radionice - Završna riječ	Interaktivna sesija Ispunjavanje evaluacijskih upitnika Informacije o završnoj radionici
Pišem ti pismo - obraćanje donosiocima odluka	Rad u grupama i prezentacije grupa			Kraj druge radionice	
Zatvaranje prvog dana radionice	Interaktivna sesija				
Večera					

Prilog 3: Plan rada treće interaktivne radionice sa mladima

UNAPREĐENJE POLOŽAJA MLADIH U FBiH

DAN I		VRIJEME		DAN II	
TEMA	DODATNE INFO			TEMA	DODATNE INFO
Otvaranje radionice - Predstavljanje plana rada treće radionice - Osvrt na rezultate evaluacije prethodne radionice	Uvodna sesija	10:00 - 10:20	10:00 - 10:10	Otvaranje drugog dana radionice	Uvodna sesija
			10:10 - 11:00	Razvoj kampanje – zagovaranje za bolji položaj mladih	Rad u grupama i prezentacije grupa
			11:00 - 11:30	Akcionni planovi, aktivnosti i rezultati	Interaktivna prezentacija
Razvoj zagovaračkih projekata – faza 2 - Revizija prethodne faze - Finalizacija generalnih elemenata	Interaktivna sesija	10:20 - 11:00	11:30 - 12:00	Pauza	Kafe pauza
			12:00 - 13:00	Izrada akcionnih planova	Rad u grupama
Pauza	Kafe pauza	11:20 - 11:50	13:00 - 14:00	Ručak	Pauza za ručak
Saveznici i protivnici promjena	Rad u grupama i prezentacije grupa	11:50 - 13:00	14:00 - 15:30	Izrada akcionnih planova (nastavak)	Rad u grupama i prezentacije grupa
Ručak	Pauza za ručak	13:00 - 14:00	15:30 - 16:00	Zatvaranje radionice - Evaluacija radionice - Završna riječ	Završna sesija Ispunjavanje evaluacijskih upitnika
Definiranje ključnih saradnika	Rad u grupama i prezentacije grupa	14:00 - 15:00	16:00	Kraj treće radionice	
Identifikacija aktivnosti i definiranje rokova provedbe	Rad u grupama i prezentacije grupa	15:00 - 16:00			
Zatvaranje prvog dana radionice	Interaktivna sesija	16:00 - 16:10			
Kraj prvog dana		16:10			

REFERENCE

1. Fondacija Mozaik i Institut za razvoj mladih KULT. 2020. Rezultati istraživanja o utjecaju pandemije COVID-19 na mlade aktivistkinje i aktiviste.
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2019. Anketa o radnoj snazi, koju objavljuju Agencija za statistiku BiH i Unija za održivi povratak i integracije u BiH.
3. Agencija za statistiku BiH (2017).
4. Agencija za statistiku BiH. 2017. Sarajevo. Maj 2016. Glasovi mladih, istraživanje o mladima u BiH, Konsolidirani izvještaj kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja.
5. Friedrich-Ebert-Stiftung. 2019. Studija o mladima, Bosna i Hercegovina 2018/2019.
6. Centar za izborne studije (CIS) i Fondacija „Heinrich Böll“ (juli 2017). Masovni odlazak mladih iz BiH: Potraga za poslom ili bijeg od stvarnosti? Sarajevo
7. Friedrich-Ebert-Stiftung. 2019. Studija o mladima, Bosna i Hercegovina 2018/2019.
8. PRISM Research. 2017. Socio-ekonomske percepcije mladih u BiH. Istraživanje proveo PRISM Research.
9. Friedrich-Ebert-Stiftung. 2019. Studija o mladima, Bosna i Hercegovina 2018/2019.
10. Preuzeto sa web-stranice Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke: <http://www.fmon.gov.ba/Sektor/PregledSektora?id=2>
11. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju. 2017. Osvježavanje prisutnosti rodnih stereotipa u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.
12. Pogled.ba. 2019. Što uče djeca u BiH, Žene su domaćice, kuharice - Muškarci su znanstvenici, piloti. Dostupno na: <http://m.pogled.ba/clanak/sto-uce-djeca-u-bih-zene-su-domacice-kuharice-muskarci-su-znanstvenici-piloti/182500>
13. Sarajevski otvoreni centar. 2013. Izvještaj o homofobiji, bifobiji i transfobiji u školama u BiH.
14. Mreža za izgradnju mira. 2019. Predrasude o inkluziji u nastavi. Dostupno na: <https://www.mreza-mira.net/vijesti/clanci/predrasude-o-inkluziji-u-nastavi/>
15. Školegijum. 2019. Stereotipi su prvi korak ka netoleranciji. Dostupno na: <https://www.skolegijum.ba/tekst/index/1721/stereotipi-su-prvi-korak-ka-netoleranciji>
16. Fondacija CURE. 2016. Pogled iz drugog ugla: udžbenička politika i analiza zastupljenosti stereotipa u udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo.
17. Analiziraj.ba. 2019. Web-izvor: Govor mržnje na internetu: međunarodni standardi i zaštita. Dostupno na: <https://analiziraj.ba/2019/08/23/govor-mrznje-na-internetu-medunarodni-standardi-i-zastita/>
18. United Nations. 2019. United Nations Strategy and plan of action on hate speech.
19. Tina Đaković, Human Rights House Zagreb; Cvijeta Senta, Centre for Peace Studies. 2019. Against hate, Guidebook of good practices in combating hate crimes and hate speech.
20. Vijeće Evrope. 2014. Policy Brief 01: Od jačanja efikasnosti javnih službi za zapošljavanje do manje stope nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini.
21. Ibid.
22. Analitika. 2016. Aktivne politike zapošljavanja u BiH: Zašto više pažnje trebamo posvetiti programima obuke?
23. Ibid.
24. Grad Sarajevo. 2019. Plan djelovanja za mlade Grada Sarajeva (nacrt).
25. 27 država članica EU
26. Gender centar Federacije BiH. 2020. Preuzeto sa: Ciljevi Gender akcionog plana BiH. Dostupno na: <https://www.gcfbih.gov.ba/project/obrazovanje/>
27. Ibid.
28. Centar za politike i upravljanje. 2011. Analiza politika u oblasti povezanosti obrazovnog sistema i tržišta rada u Bosni i Hercegovini.
29. World Health Organization. 2016. Working for health and growth, Investing in the health workforce, Report of the High-Level Commission on Health Employment and Economic Growth.
30. World Health Organization. 2019. Economic and SOCIAL impacts and benefits of health systems.
31. Sarajevski otvoreni centar. Sarajevo. 2013. Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: zdravlje.
32. Sarajevski otvoreni centar. 2018. Medicinski aspekti prilagodbe spola - Priručnik za medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce o pružanju usluga i podrške trans osobama u procesu tranzicije.
33. Agencija za kvalitet i akreditaciju u zdravstvu u FBiH